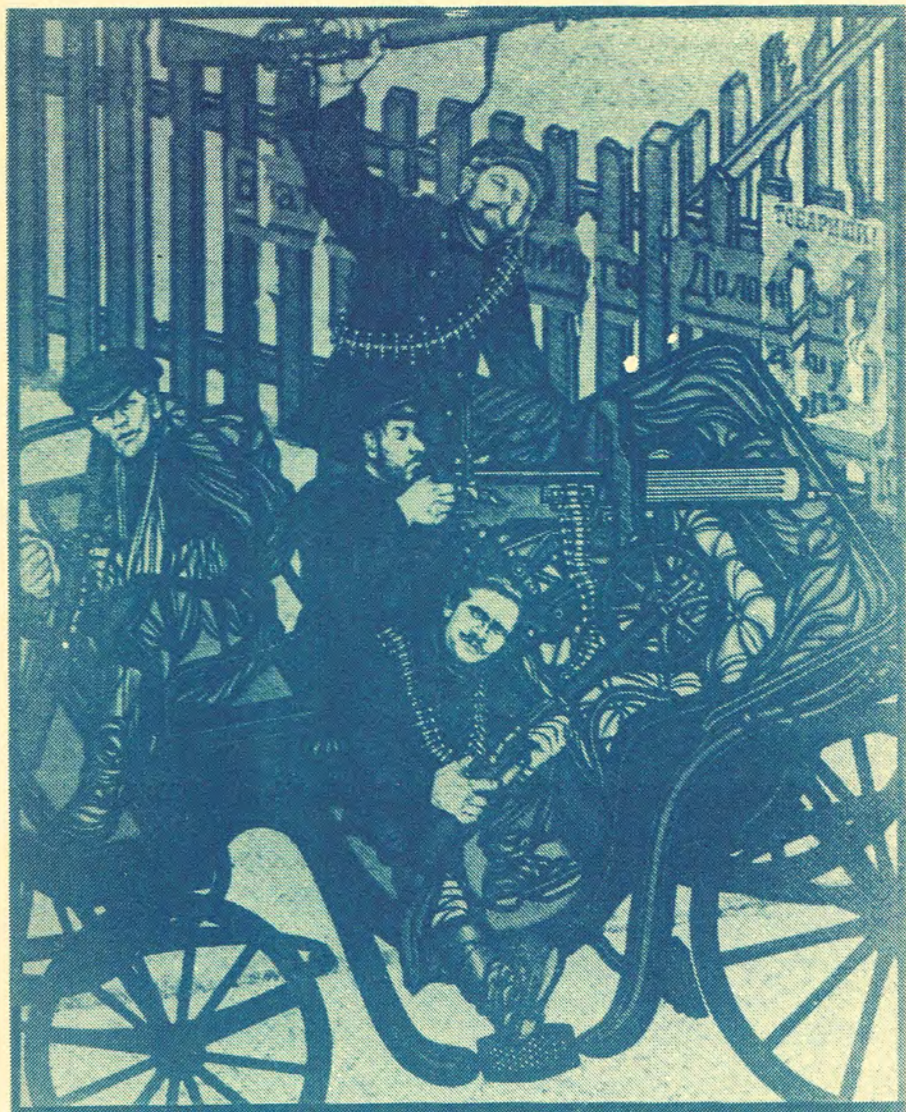
ANARCHISME

DE AS · NR 24

DE AS

anarcho-socialisties tijdschrift

Vierde jaargang, nr. 24 - nov/dec 1976

De As verschijnt tweemaandelijks en is een gezamenlijke uitgave van Pamflet en RAM.
Jaarabonnement: f 12; los nummer f 2,50 (miv 1977)
Bestellen door storting op giro 2553850 tnv Pamflet, Groningen.

Redaktie-adres: Stichting uitgeverij RAM, Stadhouderslaan 40, Rotterdam-12 (010 - 224331).
Administratie-adres: Stichting Pamflet, postbus 1333, Groningen.
Redaktiekollektief: Boudewijn Chorus, Anton Constandse, Wim van Dooren, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Arthur Mendes-George, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer, Lenicka Roozendaal.
Illustraties: Hein van Schendel.

Het vraagstuk van de macht: een anarchistisch dillemma

"Het anarchisme is een revolutionaire theorie, die niet door een revolutie kan worden verwerkelijkt". Dit aforisme kwam naar voren uit een aantal kolleges en diskussies over de verovering van de macht in burgeroorlogen en guerillas. Het probleem van de macht ligt in de libertaire theorieën zeer moeilijk. Of het nu gaat om de arbeidersklasse (te vinden in de bedrijven bijv.) om het volk in een bevrijdingsoorlog, of om "focos" (vuurhaarden) van "voorhoedes", zodra machtvorming en geweld daarbij betrokken zijn rijst het gevaar, dat deze gemonopoliseerd worden en blijven als vormen van gezag. Ook voor de marxisten trouwens, die hopeloos verdeeld zijn in rechtse en linkse, nationalistische en internationale frakties, is het probleem oorzaak van felle geschillen.

Het is waar dat anarchistische idealen allereerst de levens- en wereldbeschouwing betreffen omtrent verhoudingen tussen mensen, die elkaar niet zouden willen uitbuiten of regeren, en die een basis zoeken van samenleven in kameraadschap, gelijkwaardigheid en zo groot mogelijke persoonlijke vrijheid. Alle verhoudingen kunnen worden gerechtvaardigd als ze berusten op vrijwilligheid, wederkerigheid en gevoel

van sociale verantwoordelijkheid. In een gezin, een vereniging, een wijk, een gemeente, een schoolgemeenschap, zelfs in een bedrijf kan men pogen de onderlinge betrekkingen te regelen naar zulke maatstaven, die idealen blijven en dus nooit volkomen kunnen worden verwezenlijkt, maar wel als normen kunnen gelden. Er zijn allerlei belemmeringen door de gezagsverhoudingen: een kind heeft zijn ouders niet uitgezocht; een burger zijn nationaliteit niet; een werknemer maar in beperkte mate zijn betrekking; vrijwel niemand zijn godsdienst. Maar door een gezamenlijke inspanning, dus door de wil, kan onderlinge bevrijding in redelijke samenwerking worden bevorderd. Het anarchisme is als filosofie en ethiek een emanciperende faktor, verondersteld in de opvoeding van het kind tot volwassenheid; in de groei van de vrouw tot zelfstandigheid; in rebellie van de staatsburger, die rekenschap vraagt van het optreden van gezaghebbers; in het zelfbewustzijn van de arbeider; in de solidariteit van onderdrukten op allerlei terreinen.
In die zin kan anarcho-socialisme een zuurdesem zijn in de kulturele en sociale organisaties van een kapitalistische of staats-socialistische maatschappij, in een demokratie en een diktatuur, in een industriële en een gekoloniseerde maatschappij. Natuurlijk zal het dan oppositioneel zijn, in aanleg buitenparlementair, antimilitaristisch, maar niet destruktief of negatief. Integendeel is het sociaal-ethisch opbouwend, organisatorisch vrijheidlievend, en ook daar waar zijn naam niet wordt vermeld een gestadig stuwende kracht, die zich al sinds lange tijd manifesteert in het gezin, de school, de gemeente, het bedrijf. Maar het is ook duidelijk dat deze ontplooiïng zich niet verstaat met geweld, tenzij dit onvermijdelijk is ter afwenteling van gezag. En een revolutie, die de centrale staat van zijn gezag berooft; die de macht verplaatst naar een federatie van autonome kommunes en naar bedrijven onder zelfbeheer; die het staande leger opheft en vervangt door een revolutionaire militie ... zulk een revolutie heeft altijd kunnen rekenen op de aktieve anarcho-socialisten: in Rusland in 1917; in Beieren in 1919, in Spanje, tijdens de burgeroorlog, in 1936. En met name in de minder spektakulaire, maar ontelbare politieke stakingen, vormen van dienstweigering, opstanden tegen tirannie.
Maar wel blijft het feit, dat libertaire idealen niet zijn op te leggen, niet zijn af te dwingen door gezag of wapens; dat ze het best gedijen door het voorkōmen en verijdelen van geweld. En dat anarchisten in een gewelddadige revolutie altijd in een tweeslachtige positie hebben verkeerd, met zichzelf - en vaak met elkaar - in strijd zijn geraakt. Men kan daar niets aan veranderen, het konflikt is onvermijdelijk, de innerlijke tegenstelling moet bewust verdiskonteerd worden. Het anarchisme heeft de revolutie (als en waar ze tenminste komt) bewust voorbereid. Zodra deze uitbarst plaatst ze anarchisten echter in een moeilijke positie, ook nadat ze heeft gezegevierd.

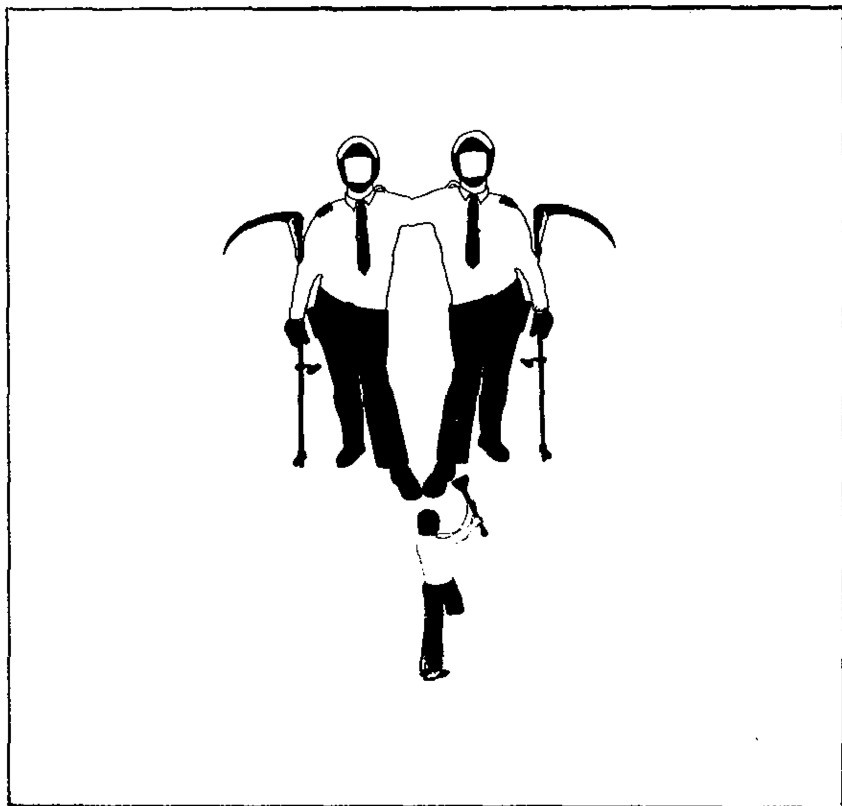
De oorzaak van het dilemma is gekompliceerd, maar minstens tweevoudig. Ten eerste is ook de nieuwe gemeenschap, met of zonder klassieke staat, een gedwongen vereniging. Geen mens kan er buiten treden, en er zijn grenzen aan ieders vrijheid, die moet berusten op gelijkgerechtigheid en respekt voor een anders vrijheid. In theorie zou elke groep zich eindeloos kunnen afscheiden, en op grond van zelfbeheer en autonomie der kommune telkens een eigen kleine gemeenschap kunnen vormen. In de praktijk is dit onmogelijk, vooral als men te doen heeft met de grote steden, industrieën en wijdvertakte transportbedrijven. Zelftucht, aanpassing, kompromis in het sociale gedrag zijn

een noodwendig komplement voor vrijheid in denken en spreken. Alle anarcho-socialisten (allereerst toch socialisten!) hebben in de idee van het federalisme de gebondenheid onderstreept. Een vrijheidlievend socialisme is maar "gezagloos" bij wijze van spreken, het woord "anarchisme" dient ter aanduiding van het volmaakte ideaal, dat waarschijnlijk altijd utopie zal blijven. In de pogingen het te verwezelijken staat het dicht bij een echte socialistische demokratie, met gemeenschappelijke eigendom der produktiemiddelen, beheerd door autonome bedrijfsraden volgens kollektieve regelen, en een zo groot mogelijke vrijheid voor de samenstellende delen. Vooral op terreinen als die van de inrichting van het sexuele leven, zeden en gewoonten, kunst en kultuur kan die vrijheid zeer groot zijn. Maar als het gaat om onvermijdelijke regelen inzake het totale verband, waarvan men deel uitmaakt, met name waar het produktie, distributie en transport aangaat, beslist de meerderheid, met eerbiediging van een zo groot mogelijke vrijheid der vele minderheden. Maar beslissingen moeten worden uitgevoerd.
Wat dus, als anarchisten door aktieve medewerking aan een omwenteling, die er in slaagt de vrijheden te vermeerderen, worden gekozen als vertegenwoordigers, mandatarissen, bestuurders in de nieuwe organen? Dat is gebeurd in de Russische sowjets, in de Catalaanse organen van zelfbestuur en kollektivisatie. In beginsel waren de raden "wetgevend, uitvoerend en rechterlijk" tegelijk, zonder de burgerlijke driedeling der machten. Een staatloos socialisme zou de verwezelijking zijn van de volkssoevereiniteit, de volksmacht, met erkenning van het pluriforme karakter daarvan. Normaal is de veronderstelling dat anarchisten worden gekozen en benoemd om besluiten door te voeren waarvan ze voorstanders waren en die door een meerderheid zijn aanvaard. Ook in een vorm van socialisme, dat vrijheidlievend mag heten, behoren beslissingen te worden doorgezet, als ze van vitale betekenis zijn. Men denke aan een stad met een miljoen inwoners, die vervoerd, gevoed, gekleed, gehuisvest, ontspannen moeten worden, en in staat gesteld te werken. En dan stelle men zich de ontwrichting voor in een revolutie! Geen tijd voor romantiek, ook al blijft vrijheid van meningsuiting ongeschonden.

Daar komt echter bij, dat het bevrijdende karakter van een revolutie slechts één - en laat men hopen het meest positieve - aspekt is. Naar de andere kant moet er iets worden onderdrukt, namelijk de kontrarevolutie, de rebellie van de reaktie. Men kan niet ontkennen, dat deze zijde van haar wezen autoritair is: de revolutie, die het karakter heeft van een burgeroorlog, is een autoritair proces. Er is niet alleen een militie, er zijn niet alleen revolutionaire rechtbanken, er is een aparte dienst met gevangenissen of verbanningsoorden, afgezien van gevallen van terechtstellingen van fascisten, oorlogsmisdadigers enz. Er ontstaan onvermijdelijk organen, die onverenigbaar zijn met een staatloos socialisme, gezagsvormen die voorlopig het verleden bestendigen. De Russische en Spaanse anarchisten die hebben deelgenomen aan de gewapende strijd hebben ze gekend, gebruikt of geëerbiedigd, ter verdediging der revolutie. Ze hebben daarna de ervaring opgedaan - in voor hen uiterst ongunstige omstandigheden - dat die instituten tegen hen zelf werden aangewend, toen de macht veroverd werd door autoritaire partijen. Met andere woorden: de macht van de basis was te gering, om een herleving van zulk een "gezag van boven af" te voorkomen, om de autoritaire instituten uit de revolutie (of uit een verder verleden) te likwideren. Het tweeslachtig karakter van de revolu-

tie kan zich derhalve wreken op anarchisten, die de omwenteling hebben bevorderd. Dat is het enorme dilemma, waaraan men niet ontkomt. Het enige verweer tegen de mogelijkheid van repressie van vrijheidlievende revolutionairen is hun eigen machtsvorming van onder op, van de basis af, en de erkenning dat alle politiek, ook de verdediging der vrijheid, een kwestie is van machtsverhoudingen. Toen in 1870 Bakoenin in Lyon de beginselen uitstippelde van de Commune, die als gewapende kern van de revolutie de staat moest vervangen door een federatie van gemeenschappen, aanvaardde hij dat ook die Commune zelf "voorlopig autoritair" zou zijn. Deze innerlijke tegenstrijdigheid (een echt stuk "dialektiek"!) bewijst dat bepaalde problemen niet lijnrecht oplosbaar zijn. Elke guerrillagroep, elke bedrijfsraad die een onderneming bezet en beheert, elke militie is "voorlopig autoritair". Hoe machtiger de basis is, hoe meer ze kan voorkomen dat een politieke partij de klassieke staatsmacht kan herstellen. In een toekomstige omwenteling kunnen anarchisten zo'n strijd winnen, of ze kunnen hem verliezen, maar ze kunnen er zich niet van onthouden, hem te voeren.

Want dit is het obsederende karakter van het onvermijdelijke dilemma: men kan niet weigeren een revolutie te dienen, die men zelf heeft helpen verwekken, ook al leidt ze nog weer tot een nieuw staatsverband.

Er schijnen drie uitwijkmogelijkheden. Ten eerste: in het nieuwe verband konstruktief meewerken om de vrijheden zo veel mogelijk te vergroten; maar dan moet er een stuk macht gebleven zijn van libertairen. Ten tweede zou men bij voorbaat kunnen weigeren iets bij te dragen tot de revolutie, en zich beperken tot verandering van levens- en wereldbeschouwing, ethiek en filosofie, van verhoudingen in het gezin, de school, de bedrijven, kunst en kultuur, kortom tot een soort reformistisch anarchisme. Op het ogenblik dwingen de politieke verhoudingen daartoe, er is geen grondslag voor revolutionaire aktie in het Westen. Maar men moet minstens zijn houding bepalen tot revoluties in de Derde Wereld. Moet men die verloochenen omdat ze autoritaire aspekten hebben? Zou men zich keren tegen omwentelingen zoals die in Cuba en Angola, dan zou men praktisch zeer wel bij de rechterzijde kunnen belanden. Solidariteit met volken van de Derde Wereld betekent dat men in feite revolutionair denkt over deze kapitalistische maatschappij. Men kan voornamelijk werken aan hervorming van zeden en gewoonten, maar nooit instemmen met de grondslagen van deze samenleving. Daarmee vervalt ook een andere denkbare keuze, namelijk die van de geweldloosheid als norm voor aanvaarding van eventuele bijstand aan het verzet. Natuurlijk behoort niemand (en kan ook wel niemand) worden gedwongen tot het plegen van geweld ten bate van een revolutie. Maar er zijn zeer vele andere mogelijkheden om zo'n omwenteling te bevorderen. Dit bij voorbaat te weigeren zou iemand doen belanden bij de kategorie van kontrarevolutionairen. De anarcho-socialist kan dus niet "neutraal" zijn, omdat zo'n neutraliteit niet bestaat - en bijvoorbeeld ook niet in Rusland of Spanje bestond.

De anarchist zal dus - en zo heeft de ervaring geleerd - zelfs deelnemen aan revoluties, die mogelijkerwijze niet leiden tot het doel dat hij zich heeft gesteld, maar die hij wel heeft bevorderd. Met de bedoeling, de macht te vergroten van de arbeiders in de bedrijven, van de burgers in de gemeenten, van de leden van een organisatie tegenover bonzen en mandarijnen. Niettemin blijft wel het aforisme dat het anarchisme niet wordt verwerkelijkt door een (eventueel gewelddadige) revolutie. Deze kan, in samenwerking met andere, bijvoorbeeld demokratisch gezinde rebellen, de voorwaarden voor bevrijding wel vermeerderen. Maar de opbouw van een libertaire samenleving behoort te geschieden in betrekkelijk normale omstandigheden, zonder geweld, door een krachtige evolutie in alle geledingen van de samenleving. De wetenschap dat kapitalistische en militaire kasten in de regel niet geweldloos en passief hun macht en gezag afstaan, steunt de mening dat de evolutie onmachtig zal zijn om gezag en eigendom legaal en geweldloos te likwideren. Maar na een revolutie, als deze eens slaagt, kan pas de geleidelijke opbouw beginnen van een libertaire socialistische samenleving. In een zo groot mogelijke vrijheid. Dat bepleitte overigens Rosa Luxemburg ook ten aanzien van de maatschappij, die zij wenste, toen zij de partijdiktatuur afwees om vrijheid voor de arbeidersklasse te eisen na haar overwinning in een revolutie. En men kan van harte deze woorden onderschrijven: "Het socialisme laat zich niet bij oekase invoeren. Het heeft een reeks machtsmaatregelen tot voorwaarde. Het negatieve kan men dekreteren, het positieve echter niet. De opbouw is onbekend gebied, met duizend problemen. Slechts ervaring is in staat te verbeteren en nieuwe wegen in te slaan. Slechts onbelemmerd schuimend leven vult duizend nieuwe vormen en improvisaties, heeft scheppende kracht, korrigeert alle fouten".

Anton Constandse

Anarchisme: van utopie tot paradigma

1) "Ieder naar zijn vermogen, ieder naar zijn behoeften". Pas wanneer het zó ver is, zal men de 'enge burgerlijke rechtshorizon' achter zich hebben. Deze formulering is geen utopische, maar een paradigmatische verwijzing. Aldus sloot ik mijn bijdrage af voor een themanummer van Civis Mundi (1) over de opleving van het marxisme.

2) Met het woordje paradigma (paradigmatisch) schijnt een aantal mensen moeite te hebben. Zij vinden dat je het niet mag gebruiken ter vervanging van het woordje utopie.
Paradigma betekent letterlijk 'voorbeeld'. Het is geïntroduceerd door Kuhn, een wetenschapsfilosoof die zich vooral heeft toegelegd op het bekijken hoe natuurwetenschappelijk onderzoek verloopt. In die sfeer betekent paradigma zoiets als 'drager van een wetenschappelijke theorie'. Aan de hand van het paradigma is 'voorlopig' uit te maken welke problemen het oplossen waard zijn en welke niet. Het paradigma geeft richting aan een streven, het doet dienst als inspiratiebron. Het gebruik van het woord paradigma heb ik hiermee uitgebreid tot de sociale werkelijkheid. Zo spreken ook Van Dijk, Goossen en Pieterson van 'de paradigmatische bepaaldheid van de sociale werkelijkheid' (2).

3) Hoe verhoudt zich het gebruik van de term paradigma tot het gebruik van de term utopie?
Arthur Lehning spreekt over utopieën 'als ideale voorstellingen die inspirerende kracht hebben' (3). Utopieën zijn wellicht de drijvende krachten in de geschiedenis, zegt hij. Dit is wat ik de positieve kant in het gebruik van het utopie-begrip noem en wat bij een marxistisch denker als Ernst Bloch 'konkrete utopie' heet. Tegen het gebruik van de term utopie verzetten zich daarentegen vooral dogmatisch-marxisten (4).
De negatieve kant in het gebruik van de term utopie bevat de suggestie, dat er een blauwdruk voor een komende maatschappij geleverd zou kunnen worden. Wanneer men hier aan denkt dan kan alras een utopie tot een onfeilbaar dogma worden verheven. Het wordt dan een mystifikatie, die geen relatie meer onderhoudt met de zedelijke normen van het socialisme, aldus Lehning.
Ik stel nu voor om de term paradigma te gebruiken als uitdrukking van de positieve kant van het utopie-begrip. Hiermee vang ik twee vliegen in één klap.

a) De ene vlieg.

Door de term paradigma te gaan gebruiken, kan ik een utopie-verwijt onderuit halen (tackle). Ik moet hiervoor de openingszin van dit stukje in herinnering roepen. In die zin is een verwijzing opgenomen naar een maatschappelijk verkeer waar de verkrijging van goederen niet meer plaatsvindt door 'ruil' op een 'vrije markt', maar volgens de regel: 'ieder naar vermogen, ieder naar behoeften'. Deze regel, afkomstig van utopisch-socialisten, wordt door Marx als paradigma

gebruikt in zijn 'Kritiek op het programma van Gotha'.
Marx heeft natuurlijk nooit de term paradigma gebruikt. Maar de manier waarop hij het socialisme gestalte gaf, én dit wetenschappelijk socialisme noemde, wettigt de funktie van een zin als 'ieder naar vermogen, ieder naar behoeften' paradigmatisch te noemen. Het verwijt 'utopies' slaat dan als negatieve uitdrukking nergens meer op. Een utopie-verwijt drukt namelijk steeds uit: 'diskussie gesloten; met mensen die zweven daar praten we niet mee'.

b) De andere vlieg.

Bovengesignaleerde kritiek baseert zich op de gedachte, dat het woord 'utopie' iets onveranderlijk-wezenlijks uitdrukt. De redenering die men (vooral van dogmatisch-marxistische zijde) toepast is de volgende. Utopie is een grieks woord, dat uit de delen u (= niet) en topos (= plaats) is samengesteld, d.w.z. niet-plaats of 'nergensland'. Utopie wordt daarmee een volslagen a-historische betekenis verleend; het geldt als een blauwdruk voor een komend paradijs. Wanneer je nu op het standpunt staat dat het 'maatschappelijk gebeuren' zich procesmatig ontwikkelt, dan kom je niet uit met zulk een utopiebegrip. Ténzij in de utopie worden opgenomen voorstellingen, die richting geven aan je streven. Zo kan je er naar streven het proces te versterken (versnellen), dat in de richting van het komende socialisme wijst.
Om meer kennis te verwerven van dit proces (of 'tendenzen'), én om beter in staat te zijn de richting te bepalen, zal men ondermeer de ekonomische inzichten dáárop moeten enten. D.w.z., de klassieke politieke ekonomie, die bestendiging van het kapitalistisch stelsel beoogt, zal tot een kritische politieke ekonomie moeten worden omgewerkt. Deze omwerking van 'klassiek' naar 'krities', welke door Marx gestalte kreeg, noemt Röd (5) een 'paradigma-wisseling', wat ook wel een 'theoretische revolutie' kan worden genoemd. Het gaat hier om het verzetten van bakens!

4) Landauer (een duitse anarcho-socialist; 1870-1919) geeft de term utopie een funktie van 'paradigma', als zojuist beschreven. Landauer stelt zich een maatschappelijke ontwikkelingsgang in golfbeweging voor. Het maatschappelijk leven dat op een zeker moment in relatieve stabiliteit verkeert, noemt hij topie (6). De bestaanszekerheid van de topie wordt onder invloed van een zich ontwikkelende utopie voortdurend in gevaar gebracht. Die utopie streeft naar verwezenlijking; eenmaal verwezenlijkt gaat de utopie als topie funktioneren. Elke utopie blijkt dus in de praktijk ('geaktualiseerd') topie te zijn. Hierin zijn elementen van de oude topie opgenomen en tegelijkertijd heeft er een vermenging met utopische elementen plaatsgevonden.
Landauer noemt de maatschappelijk-roerige tijd die verstrijkt tussen het niet meer funktioneren van de oude topie en het zich uitkristalliseren van de utopie tot nieuwe topie 'revolutie'. Wanneer deze is uitgewoed, dus wanneer er zich een nieuwe topie heeft gevormd, gaat men zich opnieuw bezighouden met het ontwikkelen van een utopie. Begrijp ik dit goed, dan geeft de utopie richting aan het maatschappelijk veranderingsproces.
Het is de vraag of voor de funktie van richtingaanwijzer de term utopie, vanwege zijn historisch negatieve geladenheid, gehandhaaft moet blijven. Met deze laatste opmerking speel ik in op de gedachte van Lehning. In diens reeds genoemde artikel wijst hij erop dat het wetenschappelijk socialisme van Marx een utopie is, vermomd als wetenschap. Marx werkte de klassieke politieke ekonomie om in een kri-

tische politieke ekonomie. Dēze ekonomie werd een van de poten waarop het socialisme stond dat Marx voorstaat. Maar ook vōōr Marx is er over het socialisme nagedacht. De ekonomie van Marx werd 'wetenschappelijk' genoemd, in tegenstelling tot wat vōōr Marx, los van hem, over ekonomie werd gedacht (maar waarvan hij wel toegeeft er door te zijn beïnvloed). Het socialisme van vōōr Marx werd 'utopisch' genoemd. Zo verschijnt 'utopisch-socialisme' als voorloper van het 'wetenschappelijk-socialisme'. En nu gaat een verwijt binnen sluipen: een ieder die de opvatting van Marx niet aanhangt wordt in het vervolg 'utopisch-socialist' genoemd. De nadruk komt dus te liggen op het gebruik van het woordje 'wetenschappelijk' als tegendeel van 'utopies'. Dit heeft echter alleen betrekking op de (marxe) ekonomie als wetenschap (die ook door Bakoenin hoog werd geroemd). In het socialisme, en dus ōōk in dat van Marx, zitten echter utopische elementen. Marx vermomde die elementen door de aandacht te verleggen van 'utopie' naar 'wetenschap'. Hoe zag die utopie eruit? Wel, Marx was zo verstandig daar gēēn uitvoerige omschrijving van te geven. En terecht! Want niemand van ons kan koffiedik-kijken. Voorzover het om utopische elementen gaat, kan hooguit in een doelstellingenachtige sfeer aangegeven worden waaraan je denkt bij het uitspreken van het woord 'socialisme'. Zo stel ik de volgende elementen (niet uitputtend opgesomd) als bepalend:

- gemeenschappelijke eigendom van de produktiemiddelen;
- samenlevingsopbouw vanuit de kleinere leefgemeenschappen (topreduktie) (7); federatie van deze gemeenschappen;
- terugroepingsrecht aan de gemeenschappen van hun vertegenwoordigers; voorzover het hier om 'vrijgestelden' gaat zal hun beloning overeenkomen met die van een gekwalificeerde arbeider;
- bevrijding van de arbeidende bevolking is een bevrijding door die bevolking zelf (dit weerhoude overigens niemand om als 'zuurdesem' te funktioneren). Zulke elementen, die steevast het verwijt van utopisme opleveren, beogen niet een afgeronde beschrijving te geven van de komende samenleving. Zij beogen vooral het streven te richten om van kapitalisme in socialisme te geraken. Deze elementen – die ik paradigmata – zal noemen, staan enerzijds los van de kritische politieke ekonomie, als wetenschappelijke analyse van het huidige kapitalistische bestel. Anderzijds is er sprake van een verbondenheid tussen wetenschappelijke analyse en paradigma, waar het paradigma als inspiratiebron tevens alszodanig dienst doet voor het wetenschapsbedrijf.

Dit gebruik van de term paradigma buiten het natuurwetenschappelijk gebied waarin het werd ontwikkeld, is overigens niet nieuw. Zo gebruikt de rechtssocioloog Schuyt de term in diens boek 'Rechtssociologie, een terrein verkenning' (1971), om aan te geven op welke funktie van het recht de rechtssocioloog zich kān richten. Ook bij een juriste als Erh-Soon Tay (8) is het gebruik te signaleren van de term paradigma, om in inhoudsverschuiving m.b.t. de term eigendom aan te geven.

5) Ik kan nu tot de afronding van mijn betoog komen. Met het voorgaande heb ik beoogd de funktie van de term paradigma aan te geven. Dit deed ik met het doel om een uitspraak 'anarchisme als paradigma' zinvol te laten zijn. Hiermee bedoel ik dat het anarchisme voor mij zijn waarde heeft als inspiratiebron, m.a.w. het geeft richting aan mijn 'streven naar socialisme'. In die zin ben ik het niet in alle opzichten eens met een opmerking van Schuyt in diens proefschrift 'Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid' (1973). Schuyt ziet

nauwelijks iets in het anarchisme als 'ontwerp voor een toekomstige samenleving'. Hij heeft gelijk als hij 'ontwerp' gelijk stelt aan 'utopie' in traditionele (negatieve) zin. Het moderne anarchisme levert echter in die zin géén utopieën af. Wat het aflevert is een aantal paradigmata, die wel degelijk bedoeld zijn als struktuur-bepalend voor de toekomstige samenleving. Daarnaast doet het anarchisme zeker óók als kritische politieke (rechts-)theorie dienst (9).
Het kan zich nu voordoen, dat in een toekomstige samenleving een aantal anarchistische paradigmata door zekere konkretiseringen worden verwerkt (zoals bij Landauer de utopie wordt 'verwerkt'). De kritische politieke theorie verliest daarmee niet zijn funktie. Immers die theorie ontwikkelt mee met de voorhanden zijnde konkretiseringen. In dat opzicht kan het gebeuren dat sommige aspekten van het anarchisme verwezenlijkt zijn geworden binnen de kontekst van de demokratische staat, zoals Schuyt zegt. Alleen zullen we die orde vermoedelijk niet meer 'staat' noemen, omdat dit te veel herinnert aan wat het anarchisme verwerpt: heerschappij van bovenaf!
Thom Holterman

LITERATUUR
(1) Civis Mundi, januari 1977. (2) Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte, januari 1976. (3) Lehning A., Het socialisme van Marx: een als wetenschap vermomde utopie; in: De aktualiteit van Marx; (Den Haag, 1964). (4) Holterman Th., Andere Staatsopvattingen, een anarchistisch syndroom; (Deventer, 1975); p.28. (5) Röd W., Dialektische Philosophie der Neuzeit (deel 2); (München, 1974); p. 42. (6) Landauer G., Revolution; (Berlin, 1974; herdr. van 1907); p. 12 ev. (7) verg. hfdst. 7 van mijn 'Andere staatsopvatting'. (8) Kamenka E. en Erh-Soon Tay A., Beyond Bourgeois individualism: the contemporary crisis in law and legal ideology; in: Feudalism, capitalism and beyond; (Kent, 1975). (9) Verg. hierover mijn artikel in het klassejustitienummer van De As (no. 17); mijn artikel lokte een hysterische reaktie uit van J.T.K. Bos in het maandblad voor strafrecht 'Delikt en delinkwent' (november 1976); Bos stelt dat ik niet kan denken, dat ik verwijs naar boeken (van Clara Meyer Wichmann) die niet bestaan; in zijn bespreking bezweert hij de lezers mij niet serieus te nemen. Men is dus gewaarschuwd..

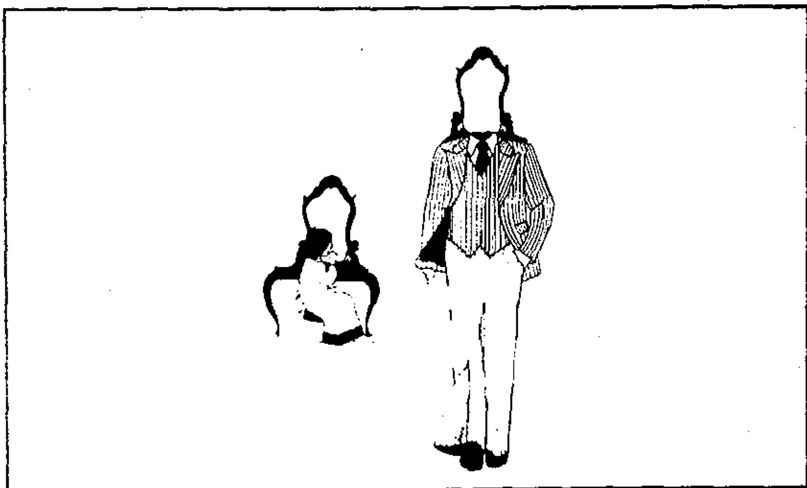
Bouwstenen voor een radikale opvoedingsleer

In 1793 en '94, roerige jaren in Frankrijk - verschijnen er in Engeland twee geschriften die een opzienbarende invloed zullen krijgen op de ontwikkeling van het vroegkapitalisme en op de daarbinnen te ontwikkelen denkbeelden over onderwijs en opvoeding.
Het zijn William Godwin's "Enquiry concerning political justice" en Thomas Paine's "The age of reason". Beide schrijvers leggen grote nadruk op de betekenis van opvoeding en onderwijs bij het tot stand komen - en dus ook het veranderen - van sociale waardenpatronen in de hoofden van de mensen. Godwin spreekt, lang voor Bakoenin, de overbodigheid van het staatsapparaat uit en trekt daaruit de konklusie dat onderwijs en opvoeding uit de handen moet blijven van zowel kerkelijke instellingen als van overheidsinstituties. Daarmee is de stoot gegeven voor een anti-burgelijke radikale opvoedingstheorie en praktijk die zich tegen de dominerende en centralistische overheidsbemoeiingen op het gebied van onderwijs en opvoeding verzet. Verder zal de opvoeding alleen maar verantwoord en gericht op het kind kunnen geschieden, wanneer de wetenschap gebruikt wordt om de weg te wijzen. Ook wordt al duidelijk uitgesproken, dat een radikale kritiek op opvoeding en onderwijs gelijk opgaat met radikale kritiek op de maatschappelijke (wan)orde. Want het zijn de rijke machtigen, die in de opvoeding vooral die attitudes zullen willen bevorderen welke dienstig zijn aan de onderwerping van de gewone mensen aan de boven hen gestelde machten. De pedagogische emancipatie (die gezien de eis van co-edukatie ook de emancipatie van de vrouw omvat) is een aspekt van de politieke en ekonomische emancipatie.

De aldus ingeluide radikale engelse opvoedingstraditie zet zich tot het eind van de 19e eeuw rechtstreeks door, waarbij als leidende figuren genoemd kunnen worden Robert Owen, Robert Dale Owen, Charles Hall, Thomas Hodgskin, John Bray, William Thompson, Richard Carlile, William Lovett en William Morris. Zij schudden de geesten wakker met hun vlijmscherpe pen, of ontwikkelen een revolutionaire levenswijze die hen voortdurend in konflikt brengt met autoriteiten, of trachten de verkondigde ideeën in praktijk om te zetten door het verwerkelijken van een tegen-opvoeding in een soort arbeiders- en kindergemeenschappen. Vooral Robert Owen beweegt zich op al deze nivo's. Hij beoefent al de praktijk van dat wat in het latere socialistische denken een kernbeginsel zal worden: de opheffing van de tegenstelling tussen hoofd- en handarbeid en de vervanging daarvan door een opvoedingssituatie waarbij spelen, leren en produktieve arbeid samenvallen. Wat later bij Bakoenin "instruction intégrale" zal heten en bij Marx "polytechnische Bildung". Ook ontwikkelt hij een indeling in fasen van de kinderlijke ontwikkeling en ziet hij het grote belang van de eerste levensjaren. Als mededirekteur van een textielfabriek in New Lanark (Schotland) richt hij arbeidersdorpen en kinderhuizen op. De kinderen worden kollektief opgevoed, waarbij uitgegaan wordt van de behoeften van het kind, straffen en belonen zijn afgeschaft

en alle dwang zoveel mogelijk wordt vermeden. Onder druk van zijn mede-direkteuren, die het belang van de kinderarbeid hoger stellen dan Owen's opvoedingsplannen met zelfbestuurlijke visies, moet Owen zijn plannen opgeven, wijkt uit naar Amerika en tracht in Indiana zijn ideeën binnen agrarische gemeenschappen tot uitvoering te brengen. Als dit mislukt en hij berooid achterblijft, keert hij weer terug naar Engeland, waar hij de stoot geeft tot de ontwikkeling van vakbonden en waar, maar dat is jaren later, zijn ideeën doorwerken in de nieuwe onderwijswetgeving.
Bijna gelijktijdig neemt Charles Fourrier in Frankrijk zijn gedachtengangen over, werkt ze breder uit en verrijkt vooral de ontwikkelingspsychologische aspekten met een aantal beginselen, die hij alleen op het spoor kon komen doordat hij kennelijk over een groot observatievermogen beschikte. Als twee van de vele basisbehoeften, die hij omschrijft noemt hij bijvoorbeeld het rondstruinen van het kind (overal heenlopen en overal aanzitten en alles tegelijk doen) en de grote voorliefde voor het maken van lawaai. De organisatie van de omgeving en de anti-autoritaire opstelling van de volwassene zijn voor hem twee belangrijke zaken. E. de Pompéry en V. Considérant werken zijn ideeën nader uit. In de jaren '60 is Tolstoi dan al hard bezig om een anti-autoritaire opvoedingpraktijk te verwezelijken op zijn landgoed, die in Rusland zal leiden tot de oprichting van allerlei tolstoiaanse kolonies, waaraan pas een eind wordt gemaakt omstreeks 1920.
In Frankrijk zelf gaat de ontwikkeling door via de Parijse Commune. Met het beroemde dekreet van april 1871 werd o.a. de scheiding van kerk en staat afgekondigd waarmee de grondslag gelegd werd voor een aantal belangrijke pedagogische besluiten: het onderwijs wordt onttrokken aan de priesters (dit lukt in die korte tijd ook in een paar arrondissementen), het wordt kosteloos gemaakt, en het wordt opengesteld voor iedereen, ook voor de armen, terwijl aan de opvoeding van het meisje extra aandacht zal worden besteed. In talrijke pamfletten wordt er op gehamerd, dat ieder aan de scholing dient deel te nemen opdat ieder kan bijdragen aan het zelfbestuur van de commune. Onvermoeibaar strijdster voor dit alles is Louise Michel, die al in 1861 een mooi geschrift het licht had doen zien "Lueur dans l'ombre" dat van een warme liefde getuigde voor het geestelijk gehandicapte kind. Na haar gevangenname en verbanning naar de strafkolonoe Noumena (Nieuw Caledonië) - waar ze een schooltje mocht leiden - en na beëindiging van de vestingstraf (alles totaal 15 jaar) kon ze pas weer als 56 jarige vrouw onvermoeid doorgaan met haar aktiviteiten. Mede onder haar invloed opende Sebastien Faure in 1904 een kostschool voor wezen en havelozen "La Ruche", die tot 1917 zou bestaan. Voordien had Paul Robin nabij Parijs een weeshuis opgericht dat hij van 1880 tot 1890 volgens anti-autoritaire beginselen leidde. Langs deze wegen kwam de uit Spanje gevluchte Francisco Ferrer tot de inspiratie die in 1901 leidde tot de Moderne School in Barcelona. De school werd 5 jaar geduld, maar de ideeën drongen tot in Malaga en Andalusië door. De exekutie van Ferrer, drie jaar later, leidde in Europa tot een golf van protesten.

In de eerste decennia van de eeuwwisseling doen zich tal van maatschappelijke verschuivingen voor die van enorm belang zijn geweest voor de radikale traditie. De kapitalistische ontwikkeling maakte zijn slachtoffers ook onder kinderen: de kinderarbeid was een verschrikking en het aantal verwaarloosde kinderen steeg schrikbarend;

na de wereldoorlog kwamen daar grote groepen ontredderde kinderen bij en in Rusland na de oktoberrevolutie zwierven horden kinderen door o.a. de Oekraine, verlaten van alles. Bij de officiële pogingen om deze toestand onder kontrole te krijgen (opstandige jeugd is een gevaar voor de orde) ontwikkelt zich zowel in de VS, als in Oostenrijk en de Socjet Unie een non-autoritaire benaderingswijze, die uiteraard buiten het officiële opvoedingssysteem om tot stand moet komen en die aansluit op de hierboven geschetste ontwikkeling. Een en ander valt enigszins samen met de ontwikkeling van de psycho-analyse die velen aansprak door zijn atheïstische tendens en door het leerstuk van de maatschappelijke repressie van de sexualiteit. Bovendien leek zij een wetenschappelijke ondersteuning te geven aan de praktijkopvattingen over ontplooiïng en ontwikkeling.
In de VS komt William George in 1909 met zijn eerste experimenten, waarbij selfgoverment hoog stond aangeschreven, en die hij "Junior Republics" noemde. Onder allerlei namen (Children Village, Boys Town) verspreidden zich zijn denkbeelden over Amerika. In 1913 wordt een van zijn leerlingen, Homer Lane, naar Engeland uitgenodigd om in Dorset een progressieve opvoedingsinrichting te leiden. Lane, een ongeletterd man met een buitengewone intuïtie, heeft een niet weg te denken invloed gehad op de engelse vleugel van de anti- (of non-)autoritaire opvoedingsbeweging. Daartoe behoren Layard, Lyward, Simpson, Neill, Mcmunn en Davis-Wills. Neill heeft het langstdurende experiment geleid met zijn Summerhill school in Leiston. Twee afvalligen van de psycho-analytische beweging, Wilhelm Stekel en Wilhelm Reich, hebben hem sterk beïnvloed. Hij ontwikkelde een steeds grotere tegenzin tegen zowel de sociaaldemokratische als de kommunistische partijdemokratie, maar stelde niettemin in "The problem family" dat hij de school zag als het produkt van klassebelangen. De school kastreert de kinderen symbolisch maar levenslang opdat de rijken zich veilig kunnen voelen met een ontmande klasse onder zich die niet eens meer de kracht kan opbrengen om in opstand te komen. Neill zelf was er trots op, dat een nieuwe generatie tal van zijn ideeën bleek over te nemen, en hij wijst daarbij op Carl Rogers, John Holt, George Dennison, Bruno Bettelheim en Paul Goodman.

In Oostenrijk is direkt na de eerste wereldoorlog August Aichhorn in Oberhollabrun (Wenen) bezig met een vrijheidsexperiment met verwaarloosde jeugd, dat hij in de verdere ontwikkeling steeds meer onder het interpretatiekader van de psychoanalyse brengt. En in 1919 opent Siegfried Bernfeld het "Kinderheim Baumgarten" en leidt dit vanuit een militante socialistische visie op de pedagogische aspekten van de klassestrijd. Hij behoort tot de grote maatschappijanalytici die op glasheldere wijze de funktie van opvoeding en onderwijs in de kapitalistische maatschappij hebben beschreven, zowel in zijn eigen beschrijving van het experiment als in zijn geschrift "Sisyphos". Het experiment liep stuk op de regentenmentaliteit van bestuursleden, die maar weinig zagen in vrije ontplooiïng en vergaand zelfbestuur. Extra teleurgesteld over de ontwikkeling van de aanvankelijk zoveel belovendlijkende russische revolutie, wendde hij zich na 1920 steeds meer tot de psychoanalyse, werd voorzitter van de weense afdeling en kon (in tegenstelling tot Reich) deel uit blijven maken van de linkervleugel in de psychoanalytische beweging, waartoe dan ook mensen als Ferenczi, Fenichel, Lantos, Simmel, Fromm en Erikson behoren. In de loop der jaren, ook door het verslappen van de interne psychoanalytische burokratie, is deze vleugel sterk verbreed en vooral door het werk van D. Cooper en R. Laing leidde dit tot radikale doorbraken naar bewegingen als antipsychiatrie, radikale psychiaters en patientenkollektieven. Dank zij deze ontwikkelingen bleek het mogelijk dat anti/non-autoritaire ontwikkelingen zich konden verstrengelen met radikaalpsychoanalytische. In de Sovjet Unie zien we in deze jaren de Oekrainse leraar Makarenko bezig met de opvang van grote groepen zwervende jeugd in zgn. Gorki-kolonies. Onafhankelijk van Homer Lane kwam hij tot zeer verwante ideeën, die hem in moeilijkheden brachten met de autoriteiten. De daarop volgende Dsershininski-kolonies stonden onder supervisie van de GPU (1928). Makarenko wordt beschouwd als een der grote sovjetpedagogen.
In Duitsland (waar Stirner met zijn radikale opvoedingsideeën geen weerklank vond) dat nauwelijks een radikale opvoedingstraditie kende moeten we in deze jaren wijzen op het werk van Otto Rühle, een der medeoprichters van de duitse KP, uit de partij gestoten vanwege zijn afwijzing van de partijlijn en zijn "anarchisme", die binnen de jeugdbeweging radikale opvoedingsmethoden propageerde en uitvoerde gebaseerd op een andere afvallige van de psychoanalyse, namelijk Alfred Adler. In Nederland kunnen wij als exponent van een radikale traditie Kees Boeke noemen, die met zijn Werkplaats/Kindergemeenschap op kernachtige wijze twee centrale beginselen formuleerde die steeds deel hebben uitgemaakt van de vrije opvoeding.
Aan al deze ontwikkelingen komt een eind met de opkomst van het fascisme en het nationaal-socialisme. Het zal tot de jaren '60 duren voordat Europa zijn wonden heeft gelikt en tot nieuwe expansie komt. De gehoopte maatschappijvernieuwing blijft uit. Vietnam en de strijd om de burgerrechten schept het bewustzijn, dat een nieuw fascisme in de maak is. Een grootscheeps verzet leidt mede tot een jaren durende studenten- en scholierenrevolte. Daarmee wordt nieuw leven geblazen in de naar het leek uitgebluste, radikale opvoedingstraditie. Daarbij zijn het juist de pedagogische ontwikkelingen in Duitsland (Berlijn,Frankfort,Hamburg,enz.) met de kinderwinkels die de stoot geven tot een hernieuwd doordenken van de relatie school-maatschappij en waarbij de draad weer wordt opgepakt van hen, die daarmee tussen de wereldoorlogen bezig waren.
Simon Radius

Anarchie en de revolutie der gedéklasseerden

In 'God en de Staat', merkt Bakoenin op dat 'in de geschiedenis van elke menselijke ontwikkeling, kollektief of individueel, vormen drie elementen of grondstellingen de noodzakelijke voorwaarden: 1e. de dierlijkheid van de mens; 2e. de gedachte en 3e. de opstand.'
Het unieke van de mens is dat hij niet alleen slechts een handwerker is die zich in de wereld van de dingen beweegt, maar ook door zijn bewustzijn en de kunst van redeneren in staat is in abstrakties te denken. Deze abstrakties zijn veelal rechtstreeks terug te voeren tot de wereld der dingen, maar kunnen ook in verband staan met een ideologische wereld waarin de mens zich als bewustzijn beweegt en die hem raken naar zijn wezen: naar z'n zijn.

De menselijke geest ziet zich geplaatst tegenover en in het universum, zoekend naar de oorsprong, de zin, het doel van het leven: zo het er mocht zijn. Mytologie, religie en wijsbegeerten zijn de eksponenten van dit bewustzijn dat het ondoorgrondelijke tracht te ontsluieren. Deze sisyfusarbeid, merkt Bakoenin op, rolt voort op het verschrikkelijke mysterie die alle gruwelijkheden heiligt. Jehova verbood de eerste mensen de vruchten te eten van de boom der kennis maar het was satan, de eeuwige opstandeling (Lucifer de vuurdrager; Prometeus die het vuur van de goden stal) de eerste vrijdenker en bevrijder der wereld, die de meester weerstreefde. Bakoenin onderging na zijn Hegeliaanse periode sterke invloeden van de positivistische wijsbegeerte van August Comte. Hegel typeerde hij als een bovennatuurkundige die de stof en de natuur vergeestelijkte. Comte daarentegen heeft de geest stoffelijk gemaakt: hij ontwikkelde de 'théorie du progres', want de allereerste bron van vooruitgang is de ontwikkeling van het verstand. De sociale wetenschap alleen, steunend op de kennis van de menselijke natuur, kan een omvorming brengen van de maatschappij.
Een van de oudste grondgedachten van de filosofie is, dat de wereld wordt beheerst door een wetmatig determinisme. In aansluiting op de groei van natuurwetenschap en wiskunde in de 17e eeuw, bevond Descartes dat de wereld mechanisch beheerst werd door een geometrie van beweging en dat de mens niet meer dan een machine was. De industriële revolutie in de 19e eeuw sterkte de gedachtengang dat de maatschappij gedreven werd door mechanisch regulerende wetten. Had Hegel niet reeds een dialektische logika ontwikkeld op basis van een intellektueel historisch evolutionisme? Het is de absolute zelfontwikkelende geest die evolueert; de mens is slechts middel. In het verlengde hiervan, hoewel geen systeembouwer, dichtte en filosofeerde Nietzsche over de Übermensch, hoewel gekoppeld aan 'amor fati', liefde tot het lot. Maar het gevaar schuilt daar, waar het absolute prevaleert. Van de Hegeliaanse school splitste zich een linkervleugel af, de zgn. jong-Hegelianen. Bekend zijn Bruno Bauer en Ludwig Feuerbach. Van de laatste is de uitspraak 'De mens is wat hij eet'. De godsdienst is slechts een afspiegeling van de mens zelf: 'Theologie is niets anders dan antropologie'. Andere jong-Hegelianen trokken de logika van Feuerbach verder door: nu het goddelijke tot het menselijke was herleid, ging

dit ook op voor de moloch van de macht en het geld. Ieder mens had recht op materiëel en sociaal bezit. De valse voorstelling die het vervreembare trachtte te rechtvaardigen van het eigenlijke onvervreembare materiële recht van iedere mens, werd aan de orde gesteld: geld en eigendom mochten geen middelen zijn om de mens te eksploiteren. Vroeg Feuerbach nog naar het wezen van het kristendom, Proudhon vroeg naar het wezen van de eigendom. Vanwaar komt de slavernij, de afhankelijkheid? Vanwaar dat de mens zich vervreemdt van zichzelf, van zijn arbeid en produkt en, net als de bovennatuurlijke god, de eigenaar aanbidt en zich aan zijn genade overlevert? Feuerbach wilde de religie, en de 'absolute geest' van de filosofie afschaffen om de mens zijn eigenwaarde weer te doen kennen. Proudhon wilde de eigendom opheffen. Want wat is eigendom?: 'eigendom is diefstal'. Bij Feuerbach en de jong-Hegelianen vindt een vermaterialisering plaats van de filosofie, waarbij tevens een sterk individualisme doorklinkt. Ging het bij Hegel om de geest, het spel der begrippen, Feuerbach stelde dat de abstrakte verbeelding slechts een afspiegeling is van de konkrete werkelijkheid. Alles is uiteindelijk zinnelijke waarneming en aanschouwing. Proudhon was eigenlijk een fervent aanhanger van deze individualistische richting en paste de dialektiek toe op ekonomische en sociale vraagstukken. Vooral tegen het staatssocialisme (Louis Blanc) zette hij zich af. Hiertegenover stelde hij de anarchie, de soevereiniteit van de vrije persoonlijkheid; tegenover het straffe ekonomische en politieke centralisme stelde hij het mutualisme en het federalisme. De staatsidee moest plaatsmaken voor de idee van het vrijwillige kontrakt en de vrije associatie.
Marx meende door de dialektiek toe te passen in historisch ekonomisch perspektief een wetenschap te hebben ontwikkeld waarmee je in de toekomst kon kijken. Het zijn de produktieverhoudingen, het maatschappelijk zijn (dat het bewustzijn bepaalt), die doorslaggevend zijn en de loop van de geschiedenis bepalen. En de ekonomiese belangen voeren tot klassenstrijd. De tegenstellingen tussen kapitaal en arbeid spitsen zich toe en zullen elkaar opheffen of vernietigen. Een prachtige syntese zou geboren worden: het socialisme! Maar in deze wetenschap was eerder de wens de vader van de gedachte. Nu schijnt de dialektische redeneertrant waterdicht, maar die is alleen te onderkennen in abstrakto. Zodra Marx zijn theorie in praktijk tracht om te zetten, wordt dit een hypotetische en spekulatieve zaak.

Meende Marx dat de geschoolde industrie-arbeider de revolutionaire faktor vormde, Bakoenin daarentegen wees op het belang van de gedéklasseerden: de boeren, de jeugd en het lompenproletariaat. Het was Piet Kooijman die deze déklasse-theorie nieuw leven inblies en het historisch-materialisme a lá Marx tot kwakzalverij bestempelde. Hij konkludeerde dat niet meer het proletariaat de revolutionaire faktor vormde in de menselijke ontwikkeling, maar de niet-produktieven (de "uitgestotenen"). Kooijman verving nu de klassenstrijd door de 'belangen van de soort'. In de hoog-geïndustrialiseerde westerse maatschappij is door de technische ontwikkeling het 'relatief tekort aan maatschappelijke goederen omgeslagen in een potentiële overvloed aan primaire en sekundaire behoeftebevrediging'. In 1934 lanceerde hij de stellingen der Alarmisten. De kern daarvan draait om zijn konstatering dat kerk, staat en klasseverhoudingen en allerhande ideologiën hun ekonomische basis - het relatieve tekort aan maatschappelijke goederen - hebben verloren welke eens hun bestaan wettigde. Distributie van het te weinig voorhandene en het preken van berusting in

een gebrekkig bestaan behoort nu tot het verleden. En hij propageerde: 'Neem en eet'.
Hoewel ik veel van Kooijman kan onderschrijven moet ik toch zijn dialektisch-materialisme van de menselijke ontwikkeling en kultuur afwijzen. Dat het menselijk bewustzijn alleen beheerst wordt door het maatschappelijk zijn betwijfelde ik al. De mens is een kreatief wezen - een schepper - hetgeen wij kunnen waarnemen aan de kunst en vele takken van wetenschap. De kultuur vertoont ons meer dan een strijd om het blote bestaan, de mens wordt ook gedreven door zijn fantasie, zijn nieuwsgierigheid, zijn honger naar kennis. Hoe verklaart men dat de mens muziek beoefent, schildert, beeldhouwt, literatuur schrijft.
Reeds Helvetius wees op het eigenbelang en de zinnelijke lust als de eigenlijke drijfveer van ons denken. En Max Stirner schreef een magistraal werk over het egoïsme dat ons denken zou moeten aanzetten om los te komen van slavernij en horigheid. Het is de kristelijke moraal die hij vooral aanvalt en ontmaskert de maatschappelijke en ideologische stromingen. Het socialisme dat veelal appèleert aan het goede in de menselijke natuur werd dan ook door Nietzsche in karikatuur getrokken. Bij Stirner, die waarschijnlijk door Nietzsche is gelezen, is van zulk een inkonsekwentie geen sprake: 'Wat goed, wat slecht? (....) ik ben noch goed noch slecht'. Stirner wordt wel afgeschilderd als een verheerlijker van het kwaad. Simone de Beauvoir trekt zelfs een parallel met de Sade. Maar Stirner viel de godsdienst, de filosifiën, en de staat aan omdat zij de mens van zichzelf vervreemde, terwijl de Sade het anarchisme belijdt als een soort loutering waarin het oude moet verdwijnen. Hij ontkent dan ook de menselijke goedheid en beroept zich op Hobbes die had gesteld dat 'de mens een wolf is voor de mensen'.
Camus wijst in zijn 'Mythe van Sysifus' erop, dat het bestaan aan de geest vooraf gaat en het dientengevolge de geest altijd een stap voor is. Noodzakelijkerwijs dus moet de in verhouding minieme geestesadel het afleggen tegen het driftleven. Veel van het goede dat de 18e en 19e eeuwse mens predikte en verwachtte is te herleiden tot het evangelie van het kristendom. Maar de verwachting dat het rationalisme ons de waarheid zou brengen is de bodem ingeslagen. Stirner stelt vast dat het leven doelloos is, en tekent daarmee in eigenlijke zin de absurde situatie waarin de mens zich bevindt, die zich alle zgn. waarden en waarheden ziet ontvallen. Het is het bewustzijn dat de mens parten speelt.
Een ontkenner schetst de russiese schrijver Toergénjew ons in de figuur Bazarow, in zijn roman 'Vaders en zonen'. In dat boek werd het begrip nihillist ter tonele gevoerd. Hoewel Toergénjew in zijn nihilistische figuur tot uitersten verviel, schreef hij hier later over: 'Ik deel alle Bazãrow's denkbeelden, alle, uitgezonderd zijn ontkenning van de kunst'. Kropotkine tekent hierbij aan dat Toergénjew hem in Parijs verzekerde: 'Ik bemin Bazãrow, ik zal het u door mijn dagboek bewijzen'. De vaststelling van het nihilisme, dat het leven doelloos is, houdt gevaarlijke konklusies in. Albert Camus wijdde aan deze problematiek een essay, 'De mens in opstand', waarin hij de gedragingen en gesteldheid van de mens analyseert in het perspektief van de geschiedenis, en het historisch hemelbestormend verzet karakteriseert. Hij zegt nl.: 'In het metafysies verzet keert de mens zich tegen zijn levensstaat en tegen de hele schepping'. Het is een kiezen tussen zelfmoord of opstanding. 'Stirner, merkt Camus op, en met hem alle nihilisten, holt naar het einde, dronken van

vernietigingsdrang. Maar in de woestijn, die ze dan voor zich hebben, moet opnieuw geleefd worden. Daarmee begint voor Nietzsche de uitputtende onderzoekingstocht.' De ontdekkingen van Sigmund Freud rond negentienhonderd betekenden een ontluistering van de kerkelijke zedemoraal, en waren gebaseerd op de these van regressie, onderdrukking. Die verdringing, verzonken in het onderbewustzijn, kon o.a. door droomanalyse weer aan het licht worden gebracht. Niet alleen op psychologisch gebied rommelde het rond de eeuwwisseling, het hele kultuurleven gaf een beeld van onbehagen, onbevredigd zijn en de daaruit voortvloeiende drang naar vernieuwing: verzet en heroriëntatie. Het Dadaïsme als anti-kunstrichting ontstond tijdens de eerste wereldoorlog en betekende een absoluut nulpunt; het mondde uit in het surrealisme. Er ontstond een anti tegen de systeemmakers (Rimbaut). André Breton betoogde in zijn manifest van 1926: "Het surrealisme diende men te zien als een revolutie die zich aan de heerschappij onttrok van het verstand, afkerig van elke estetische en morele vooringenomenheid". Zij grepen - 25 jaar na de ontdekking - terug op de droomtheorie van Freud. Het onderbewustzijn werd verheven tot kreativiteit.

In de kunst zien wij 'n afspiegeling van datgene wat in de menselijke geest leeft en zich roert. Het is niet te ontkennen dat de mens in zijn jacht naar het volmaakte, steeds weer ondervond de betrekkelijkheid en zijn tekortkoming. De moderne kunst heeft de visueel-naturalistische weergave losgelaten en is die van het visueel-psychologische ingeslagen. Dat dit de tekortkoming van het menselijk doorgronden en uitdrukken zal opheffen is natuurlijk uitgesloten. Maar is dat nog belangrijk?
Want wij moeten het betrekkelijke van alle waarheden en waarden in durven zien, ook van het "wetenschappelijke" socialisme en haar noodwendigheid. Het gaat in werkelijkheid om méér dan een sociale revolutie. Dat dit niet alleen een zaak is van arbeiders, bewijzen de akties en protesten die vooral van studenten, kunstenaars, intellektuelen en in het algemeen politiek geëngageerden uitgaan. In de industrieel ontwikkelde landen is het protest, de revolte, meer een zaak van bewustzijn geworden. Aan het begrip déklasse wil ik dan ook toevoegen het element bewust denken, maar dan wèl in evolutionaire zin. In ons tijdperk van toenemende industrialisatie, mechanisatie en de ontwikkeling van elektronische apparatuur (komputer) is de mogelijkheid geschapen de schaarste aan goederen van vitaal levensbelang te doen omslaan in overvloed en bestaanszekerheid te garanderen voor iedereen, het groeiend technisch vermogen der soort (Kooijman). Dit is eigenlijk al een revolutie op zich en biedt wijde perspektieven. Daarom is een revolutie in de geïndustrialiseerde wereld véél belangrijker dan die in de ontwikkelingslanden. Want de industriële ontwikkeling is de springplank om tot een totale maatschappelijke omwenteling te komen. Maar dan wèl in vrijheid! Het revolutionair-bewustzijn - ook wat niet direkt onder woorden wordt gebracht - wint steeds meer terrein en is een aanduiding dat een wezenlijk ander wereldbeeld zich aan het vormen is. Hoe moeten wij ons deze wereld voorstellen? Niet één waarin het absolute prevaleert. Ook niet één die gevormd wordt door ideale mensen. Het gaat slechts om de elementaire garantie die het individu de grootst mogelijke vrijheid biedt om zijn leven in het persoonlijk vlak te verwezenlijken.
Het gaat om de vrije keus: tegen de willekeur, vóór de anarchie!
Wim de Lobel

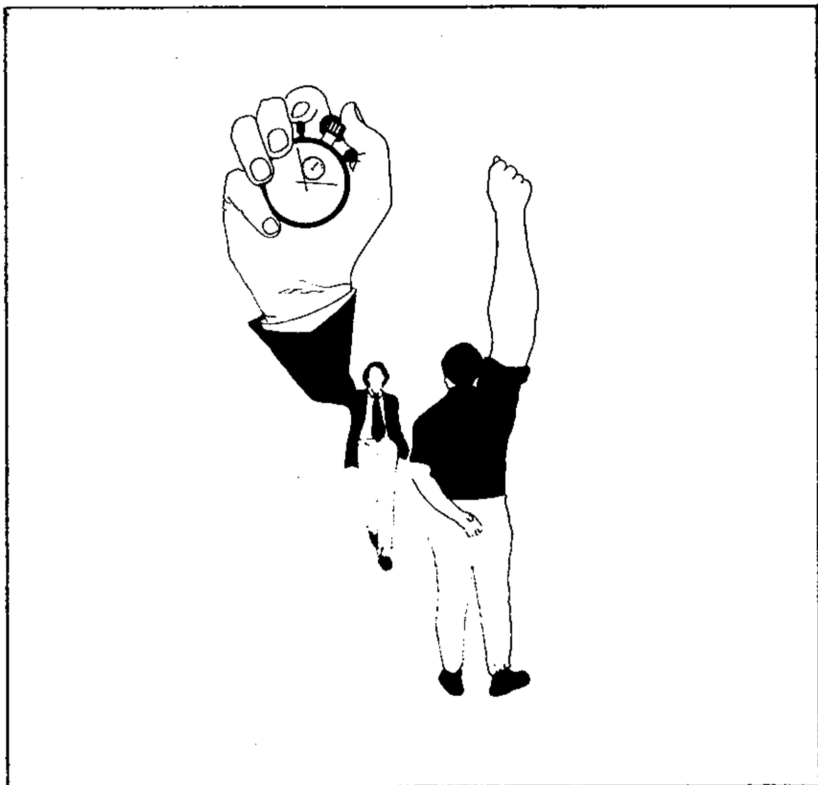
Libertair model voor een alternatieve technologie

In Alternative technology merkt David Dickson op dat het merendeel van nieuwe technologieëen ontstaat omdat er naar gezocht wordt. (1) Dit schijnbaar voor de hand liggende feit geeft aan dat men de technologie slechts begrijpen kan binnen het raam van produktie en consumptie, die op hun beurt weer de maatschappelijke verhoudingen bepalen. Ons technologisch keuzepakket is ekonomisch bepaald omdat die keuze, of in ieder geval het beheer daarvan, in handen is van de heersende sociale klasse. Vandaar dat we uitsluitend met de trein tot bestemming X kunnen reizen omdat het een "rendabel" trajekt betreft, terwijl er in beginsel geen technische belemmering bestaat om dat trajekt naar Y door te trekken. In zijn boek ontrafelt Dickson vakkundig de door de heersende klasse verbreidde mythe dat technologie neutraal is. Technologische innovatie of vernieuwing is immers een maatschappelijk, dus politiek, proces. Omdat de technologie van een maatschappij nooit van de machtsstruktuur gescheiden kan worden, kan de technologie niet als politiek neutraal beschouwd worden. Zo lang een heersende klasse de technologische innovatie beheerst, zal deze vernieuwing een belangrijk middel blijven om de bestaande machtsstruktuur te handhaven. Alleen wanneer het beheer over deze innovatie aan die klasse onttrokken wordt (zoals de kooplieden uit de vroegkapitalistische dagen dat bij de feodale klasse deden) kunnen nieuwe maatschappelijke verhoudingen ontstaan. M.a.w. de alternatieve technologie (ook wel zachte of radikale technologie genoemd) die de laatste jaren de aandacht vraagt, heeft geen kans om de maatschappij radikaal te veranderen, zolang de produktieverhoudingen bestendigd blijven.

Dat wil niet zeggen dat het werken aan alternatieve technologiëen volstrekt zinloos is. Dickson zegt terecht dat dit bijdraagt tot het ontmaskeren van de politieke funktie van de technologie binnen het hiërarchiese systeem dat zo kenmerkend is voor het industriële kapitalisme en staatssocialisme. Bijv. daar waar de technologische innovatie de nog bestaande zelfstandigheid en kreativiteit van de arbeider inperkt (zie de "industrialisatie" in de bouw) en daar waar deze innovatie bijdraagt tot het uitschakelen van militante groepen arbeiders (zie de "containerisatie" in de haven).
Technologie kunnen we in navolging van Jacques Ellul omschrijven als zijnde "de totaliteit van methoden die we rationeel hebben verkregen en die absolute efficiency hebben (voor een gegeven stadium van ontwikkeling) op elk gebied der menselijke aktiviteit". (2) Die omschrijving laat ruimte voor zowel produktie- als organisatietechnieken en geeft tevens aan dat de technologie in onze maatschappij een instrument van onderdrukking is, zoals Marcuse heeft aangetoond. (3) Alternatieve technologie kan daarom het best gezien worden als een geheel van technieken die gericht zijn op bevrijding van de mens.

Desondanks komt nog veelvuldig de misvatting voor dat alternatieve technologie zich beperkt tot het in elkaar knutselen van een windmolentje of het biologisch-dynamisch verbouwen van groenten. Wie denkt dat alternatieve technologie niet meer is dan een middel om op de kosten van de cv-installatie te bezuinigen, heeft er dan ook niets van begrepen, zo zeggen de samenstellers van Radical Technologie terecht. (4) Want alternatieve technologie is evenals de heersende vorm van technologie een maatschappelijke keuze en dat houdt in dat er evenzeer sprake is van politiek-ekonomische als technisch-ekologische doelstellingen.
Binnen wat men de alternatieve technologie-beweging zou kunnen noemen, vallen twee hoofdstromingen te onderscheiden: enerzijds de milieubewusten en anderzijds de maatschappijkritici. De milieubewusten wijzen de "harde" techniek af, omdat die onze ekologische ondergang betekent. De maatschappijkritici benadrukken dat de technologie tot vervreemding heeft geleid en de mens slechts bevrijd kan worden door andere maatschappelijke verhoudingen. Hoewel beide stromingen (nog) niet samenvallen, hebben ze hetzelfde doel: een produktiesysteem, of beter een samenleving, die op alternatieve technologie berust. Maar, waarschuwt Dickson, de alternatieve technologie dient wel op te passen dat ze niet in de kuil trapt, die de heersende klasse alvast gegraven heeft en dat is de valkuil die dient om de technologie te blijven isoleren van het volk. Hoe nuttig sommige alternatieve technologische experimenten in kommunes en andere leefgemeenschappen ook zijn (omdat daar geprobeerd wordt de technologische innovatie uit de beslotenheid van de laboratoria te halen), er bestaat een levensgroot gevaar dat de technologie dan alsnog gescheiden blijft van de massa. Niet alleen technologie vóór, maar ook door het volk , moet het streven zijn. Een werkelijk alternatieve technologie kan alleen maar ontwikkeld worden binnen het kader van een alternatieve maatschappij en om die te realiseren is politieke verandering nodig. Vandaar dat Dickson de tot nog toe ontwikkelde milieuvriendelijke technieken, utopische technologie noemt. Niet omdat die technieken op zichzelf onuitvoerbaar zijn, maar omdat onze maatschappijstruktuur grootscheepse toepassing ervan verhindert. Alternatieve technologie beperkt zich immers niet tot machines en methoden (produktiemiddelen), maar eist ook andere sociale vormen en regels om die produktiemiddelen te kunnen toepassen (produktieverhoudingen). Dat maatschappelijke kader dient gericht te zijn op een zo groot mogelijke variatie van gemeenschappen en die eis van gevarieerdheid wordt door geen enkel sociaal organisatiemodel zo dicht benaderd als door het anarchistische.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de huidige alternatieve technologiebeweging aansluit bij de kritiek die 19e eeuwse anarchisten als Proudhon en Kropotkin op de ontwikkeling van de industriële technologie hadden. Marx en Engels deden die kritiek af als "reaktionair", maar niets is minder waar. De anarchistische kritiek richtte zich niet op de technologische innovatie in strikt technische zin (de stoommachine, de stoomtrein, etc.), maar op de wijze waarop deze innovatie industrieel werd toegepast. In zijn Fields, factories and workshops tomorrow is Kropotkin juist optimistisch over de ontwikkeling van de techniek, omdat deze de decentralisatie van de produktie vergemakkelijkt. (5) Hij pleit voor een doelmatiger en tegelijkertijd menswaardiger organisatie van de produktie, waarbij landbouw en nijverheid, alsook hoofd- en handarbeid harmonieus samengaan.

Tegenover de toenemende arbeidsdeling, één van de opvallendste kenmerken van het industriële produktiestelsel, stelt Kropotkin de integratie van de arbeid en hij meent dan dat de vooruitgang van de techniek (de toepassing van elektriciteit bijv.) sterk tot de decentralisatie van de produktie kan bijdragen. Inderdaad heeft er in de 20e eeuw een spreiding van de produktie plaatsgevonden. Na Engeland dat nog in de dagen van Kropotkin de industriële alleenheerschappij voor zich kon opeisen, is de halve wereld geïndustrialiseerd. Maar zelfverzorgend zijn de huidige industriegebieden allerminst. Integendeel, de vrije marktekonomie met zijn winstdwang heeft geleid tot enorme specialisatie en zelfs wereldwijde arbeidsdeling. De Schwarzwalder koekoeksklok komt allang uit Hong-Kong en de ekonomische autonomie die Kropotkin aan de horizon ontwaardde, is verder weg dan ooit tevoren.
Kropotkin heeft zich in dat opzicht duidelijk vergist, maar dat maakt zijn schets van een alternatieve maatschappij nog niet waardeloos. Want Kropotkin is geen pastorale dromer als Tolstoi, maar een man met werkelijkheidszin die - in het voetspoor van anarchisten als Godwin en Proudhon - de mechanisering van de arbeid als een belangrijke verworvenheid van de mens beschouwt. Wat Kropotkin echter sterkt benadrukt is het gevaar van specialisatie. Evenals Bakoenin (en in onze tijd Paul Goodman en Ivan Illich) onderkent hij de funeste machtspositie die de "deskundigen" in onze maatschappij inne-

men. (6) Goodman heeft eens tegenover de specialisatie - die gericht is op het instand houden van onderdrukkende strukturen - de professionalisatie gesteld. Daaronder verstaat hij het stimuleren van de veelzijdige kwaliteiten van de mensen, waardoor de arbeid beter zal bevredigen en ook "betere arbeid" geleverd kan worden. Die humanisering van de produktie impliceert tegelijkertijd ook de verscheidenheid en afwisseling, die Kropotkin beoogt. Niet alleen om de mensen minder vervreemdende arbeid te bieden, maar evenzeer om sneller en adekwater te kunnen reageren op de zich voortdurend wijzigende omstandigheden, waaronder de arbeid plaats vindt. Anarchisten stellen wel eens het zgn. honinggraatmodel tegenover het zgn. spinnewebmodel. Bij het spinneweb komen alle bestuurs- en beslissingslijnen tesamen in een machtscentrum, terwijl de honingraat uit een ingenieus netwerk van onderling gekoppelde eenheden bestaat. Het spinnewebmodel dat het heersende model in onze samenleving is, schiet verregaand tekort als zich plotseling ingewikkelde situaties voordoen en leidt zelfs tot maatschappelijke chaos, omdat - zoals Kropotkin zegt - alleen een steeds veranderende aanpassing en heraanpassing van het evenwicht tussen de veelheid van krachten harmonie schept.
Kropotkin geeft daarom de voorkeur aan kleinere gemeenschappen, waar Proudhons idee over de produktieve associatie in praktijk gebracht kan worden. Dat organisatiemodel vormt de kern van Kropotkins technologievisie: een wereld van kommunes en kolonies, die een grote mate van onafhankelijkheid bezitten en in federatief verband samenwerken. Alle belangrijke doelstellingen van het anarchisme, zoals decentralisatie, zelfbeheer, autonomie en kleinschaligheid, vinden we terug in Kropotkins opvattingen over de noodzaak van een humane technologie en drie kwart eeuw later vinden we deze doelstellingen opnieuw terug in de alternatieve technologiebeweging.

Als dan het eerder genoemde spinnewebmodel de basis vormt van de huidige mens- en natuurvernietigende technologie, zal de alternatieve technologie op het honingraatmodel moeten berusten om - naar de woorden van Murray Bookchin - een werkelijk bevrijdende technologie te kunnen zijn. (7) Het is de verdienste van de anarchisten dat zij al anderhalve eeuw hun maatschappijkritische theorie op dat organisatiemodel grondvesten en het ook in praktijk trachten te brengen. Sinds Equity, de libertaire gemeenschap van de amerikaan Josiah Warren, hebben anarchisten geprobeerd te ontsnappen aan de onderdrukkende industriële technologie. (8) Zij baseerden hun kolonies en andere samenlevingsverbanden niet alleen op een koöperatief systeem van produktie, maar evenzeer op een technologie die door een kleinere gemeenschap beheerst kan worden. Behalve deze mogelijkheid tot kontrole noemt Dickson drie andere voorwaarden waaraan een alternatieve technologie in onze tijd dient te voldoen: ze moet de gebruiker ervan bevrediging schenken, onze natuurlijke hulpbronnen intakt laten en geen onherstelbare schade aan het milieu toebrengen. Toch vragen nog heel wat problemen om een oplossing; Dickson vraagt zich bijv. af welke plaats de kunststoffen binnen een alternatieve technologie innemen. Enerzijds zijn deze licht in gewicht, gemakkelijk te verwerken en duurzaam in het gebruik, anderzijds is de vervaardiging ervan uit het oogpunt van het milieu onaanvaardbaar. Ook Brouwer en Miedema onderkennen de problemen waarvoor een alternatieve technologie zich gesteld ziet. (9) Zij zien deze technologie gekenmerkt door decentralisatie, veelvormigheid, begrijpelijkheid en zelfvoorziening, maar vragen zich af of aan een bepaalde mate van grootschalige produktie

valt te ontkomen. Iedere gemeenschap dient echter wel te streven naar een zodanige mate van onafhankelijkheid van deze centrale sektor dat haar autonomie niet in gevaar komt. Misschien dat de Chinese "twee-benen-gedachte" nog het dichtst zo'n model benadert. Naast een moderne gecentraliseerde industriële sektor kent China immers duizenden gedecentraliseerde plattelandsgemeenschappen, welke vaak bijzonder originele technische oplossingen hebben bedacht.
Alternatieve technologie is een technologie, gebaseerd op kleinschaligheid en alszodanig vijandig aan de bestaande gecentraliseerde struktuur. (10) Maar behalve de autonomie van kleine gemeenschappen, die in het geval van kleinschaligheid het best gewaarborgd is, dient een alternatieve technologie ook gericht te zijn op de vrijheid van het individu. De strijd om de mens te bevrijden van een onderdrukkende technologie kan daarom slechts samenvallen met de strijd tegen de maatschappelijke machten die deze technologie voor eigen doeleinden gebruiken. Als die tweevoudige strijd gewonnen is, ontstaat eerst de vrijheid waarvan Proudhon al zei dat ze de moeder en niet de dochter van de orde is.

Hans Ramaer

NOTEN

(1) David Dickson, Alternative technology and the politics of technical change, Fontana/Collins, Glasgow/1974, is verreweg de beste publikatie over dit onderwerp. (2) Jacques Ellul, The technological society, London/1965 is een studie die uit de jaren '50 dateert en beschouwd kan worden als een voorloper van de vele publikaties over technologie en technokratie die in de jaren '60 in West-Duitsland verschenen. Een goed overzicht van deze diskussie, waaraan bijv. Habermas en Marcuse deelnamen, vormt de Euros-uitgave Technocratie: ideologie of werkelijkheid? van Van Steenbergen en Van Hengel/1971. (3) Zie vooral: Herbert Marcuse, De eendimensionale mens, Bussum/ 1973. (4) Peter Harper & Godfrey Boyle zijn de samenstellers van Radical Technology, Wildwood House/London, 1976, een boek dat een uitgebreid overzicht bevat van allerlei alternatieve technieken, alsook enige paragrafen over de ideologie achter alternatieve technologie. Harper & Boyle zijn redakteur van het tijdschrift Undercurrents dat te vergelijken is met De Kleine Aarde (Boxtel). (5) Peter Kropotkin, Fields, factories and workshops, tomorrow dateert van 1899. In 1974 verscheen een heruitgave met uitgebreide aantekeningen van Colin Ward bij Allen & Unwin, London. (6) Zie bijv. Paul Goodman, De ethiek van wetenschap en technologie, verschenen in De Gids nr. 9/10-1972 en Ivan Illich, Ontscholing van de maatschappij, alsook Het medisch bedrijf, verschenen bij Het Wereldvenster/Baarn. (7) Marray Bookchin, Towards a liberatory technology, verschenen in Post-scarcity Anarchism, Wildwood House/London, 1974. (8) Equity in Ohio was de eerste anarchistiese kolonie, gesticht door Josiah Warren in 1835. Zijn opvattingen over arbeid en ruil zijn verwant aan die van Proudhon, die vijf jaar later Wat is eigendom? publiceerde. Zie over Warren: Corinne Jacker, The black flag of anarchy, New York/ 1968. (9) Hugo Brouwer & Jitze Miedema, Zachte techniek - een onderzoek naar nieuwe vormen van samenleving en economie, Wetenschappelijke Uitgeverij/Amsterdam, 1975, is de enige nederlandstalige publikatie over alternatieve technologie van enige omvang. Het is een beknopt, maar goed boekje, waarin alle aspekten aan de orde komen en dat tevens literatuurverwijzingen bevat. (10) Zie voor het aspekt van de kleinschaligheid: E. Schumacher, Hou het klein, Ambo/Bilthoven, 1973.

Juristen & mensenrechten

De jurist in het algemeen en de advokaat in het bijzonder behoren zich verantwoordelijk te weten voor de bescherming van de fundamentele rechtsbeginselen. In de uitoefening van die verantwoordelijkheid is het mogelijk dat zij door de 'administratie' (de overheid; de burokratie; de staat) worden gedwarsboomd. Allerhande vormen van dwarsbomen zijn ons bekend. De advokaat kan uitgesloten worden van het voeren van een verdediging. Hij kan een strafvervolging moeten ondergaan. De westduitse 'administratie', zich bedienend van een gedienstig strafrechtsapparaat en persmedium, weet in dit soort zaken een hoge graad van perfektie te bereiken. Dit gaat overigens niet alleen op voor West-Duitsland. In het Advokatenblad van mei 1976 maakt mr. Th.L. Bellekom melding van het feit dat een joegoslaafse advokaat (Popovic) tot een jaar gevangenisstraf werd veroordeeld 'wegens het citeren van zijn dissidente cliënt'. Een advokaat (Carlson) in Zuid-Afrika moest dit land na ettelijke aanslagen op zijn leven verlaten. Hij trad in verschillende belangrijke processen tegen zwarte opposi-tieleiders en vrijheidsstrijders op. In Nederland maakten we mee dat jonge medewerkers van advokatenkantoren door hun 'patroon' verboden werd zich met de verdediging van vervolgden in de Maagdenhuis-Affaire bezig te houden.

Om op de bres te staan voor handhaving van mensenrechten is in het buitenland de Internationale Commissie voor Juristen opgericht. Nog niet zo lang geleden is hiervan een nederlandse sektie in het leven geroepen, het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM, Hugo de Grootstraat 27, Leiden). Dit kommité stelt zich tot doel de fundamentele rechten en vrijheden van de mens op nationaal en internationaal nivo te ontwikkelen, versterken en te beschermen. In het bijzonder wil dit kommité zich bezig houden met het bevorderen van de onafhankelijkheid van beroepsbeoefening door de rechterlijke macht en de advokatuur. Hiervoor behoort de staat en allen die daartoe behoren, onderworpen te zijn aan algemeen erkende rechtsbeginselen (de rechtsstaat-idee). Voor een omschrijving van de fundamentele rechten van de mens wordt door het NJCM bij de formulering van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens aangesloten.
Het is de vraag of het recht zich leent voor het voeren van deze strijd. De ideeëngeschiedenis van het anarchisme leert dat het recht een verwerpelijke kategorie is. De vraag rijst of momenteel op een zelfde wijze tot de verwerpelijkheid van het recht gekonkludeerd mag worden. Ik meen van niet. De diskussie over de verwerpelijkheid van het recht hangt samen met de idee van de maatschappelijke bepaaldheid van het recht. Het maatschappelijk systeem wordt dus als oorzaak genomen. De konstatering van deze samenhang mag ons niet lam slaan.
Zo laat zich bijvoorbeeld een milieutheorie van het recht ontwikkelen (verg. De AS no. 17). Het moet mogelijk geacht worden, dat het kan komen tot wat de staatsrechthoogleraar Van Maarseveen noemt: juridiese vormgeving aan sociale aktie. In diens gelijknamige preadvies (voor de vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland; 1974) spreekt hij over 'juridiese aktualisatie'. Hier bedoelt hij mee dat van het geldend recht in een konkrete situatie gebruik gemaakt moet worden. Hiermee wordt het geldend recht geaktualiseerd. Het centrale punt van Van Maarseveens opvatting is dat niet zozeer aan het geldend recht wordt getornd, maar dat het

juist in dienst wordt gesteld, in een konkreet geval, van de sociale aktie.
Eén zo'n geval ontleen ik aan het pre-advies van de hoogleraar rechtsteorie Ter Heide. (Dwang en drang in de medische behandeling; 1975). In de beginjaren zeventig wilde de gemeente Amsterdam overgaan tot het toevoegen van fluor aan drinkwater. De vraag was of, met het ongevraagd toevoegen van een medicijn aan iedereen, (fluor als middel tegen tandbederf) geen fundamentele mensenrechten werden geschonden. Wie beschermt mensen tegen dit soort zelfstandige ingrepen van de 'administratie' (hier: de gemeentelijke overheid)? Deze vraag wordt gesteld vanuit de vooronderstelling, dat er voorwaarden geschapen dienen te worden, die mensen als zelfstandige bronnen van wensen en verlangens erkennen en waarbij zij over zichzelf en hun eigen situaties kunnen oordelen. Het rechtsbedrijf krijgt vanuit dit tema een opdracht om díe situaties te veranderen, die uit het oogpunt van vrijheid en gelijkheid niet bevredigen. Hier ligt de bevrijdende funktie van de aktiejurist, betoogt Ter Heide. De rechter krijgt in deze opvatting tot taak kontrole op macht uit te oefenen. Spitsen we dit nu toe op het zogenaamde waterleidingsarrest dan zien we het volgende. Medici hebben gekonstateerd dat fluor het tandbederf tegengaat (welke ándere ziektes het bevordert verdwijnt onder tafel; fluor is namelijk een giftige stof). De gemeente Amsterdam wilde in aansluiting op die wetenschap en op aandrang van de medici tot fluoridering van het drinkwater overgaan. Hierin zagen sommige mensen een aantasting van hun vrijheid, immers het drinken van water kon vanad dat moment niet anders dan 'gemedikaliseerd'. In de beslissing tot fluoridering werd het gezag van de medici hoger geschat dan de zelfstandigheid van de drinkwater-konsument. Hier is dus sprake van drang en dwang, die met gezag en wet omkleed is. Het gezag wordt ontleend aan het feit dat artsen zeggen wat goed voor ons is (het charisma van de medikus). De fluoridering vond plaats op grond van een beschikking van een staatssekretaris waarvoor terug gevallen kon worden op de Waterleidingwet. Een burger spande de zaak aan bij de Kroon en hij kreeg gelijk. De Raad van State vernietigde namelijk de beschikking. Nog ging de gemeente Amsterdam niet door de knieën. De burger vroeg in 'kort geding' aan de rechter om de gemeente het fluoridering van het drinkwater te verbieden. De president van de rechtbank en in hoger beroep ook het Hof wezen die eis af. De Hoge Raad stelde zich in deze zaak geheel anders op. Die ging er vanuit dat toevoeging van fluor aan water niets te maken had met de bereiding van drinkwater, maar alles met de medikalisering van de gebruikers van water. Uitgaande van het in de Waterleidingwet omschreven doel, betoogde de Hoge Raad dat het bestrijden van tandbederf een buiten de drinkwatervoorziening gelegen doel was. De 'administratie' kan echter niet op eigen houtje het doel van een wet wijzigen. De gemeente Amsterdam werd een verbod opgelegd om het drinkwater te fluorideren.
De Hoge Raad had in dit geval de moed om een kontrolefunktie uit te oefenen op machtsgebruik. Hiermee doorbrak de Hoge Raad de vanzelfsprekendheid waarmee de overheid, steunend op een klassieke vorm van gezag (het geloof in de geneeskunde), meent burgers tot anonieme burgers (in de vorm van 'de bevolking') te kunnen verlagen. De aktiejurist heeft, zo leert dit geval, een mogelijkheid zijn sociale aktie juridies vorm te geven om zodoende mensenrechten gegarandeerd te krijgen. Dat dit een hard gevecht zal kunnen opleveren, leert de praktijk.
Thom Holterman.

Alarm

Voorbereidingen op de exekutie van Noel en Marie

Op het moment van ter perse gaan van dit nummer is nog geen bericht gegeven van voltrekking van de doodstraf tegen de Ierse anarchisten Noel (27) en Marie (25) Murray, over wie in de vorige Alarm (De As 21/22) is bericht. Te vrezen valt evenwel dat dit bericht niettemin op korte termijn zal volgen. De voorbereidingen zijn getroffen: op de binnenplaats van de Mountjoy-gevangenis in Dublin is een galg opgericht, goed zichtbaar vanuit de dodencellen van Noel en Marie. Behalve een galg is voor tenuitvoerlegging van een doodvonnis door verhanging een beul nodig; makaber facet in deze zaak is dat bij gebrek aan een gekwalificeerde beul in de Ierse Republiek -waar de doodstraf de laatste twintig jaar niet meer voltrokken is- een Brit moet worden ingehuurd. Deze beul heeft zich inmiddels voor export van zijn middeleeuws vakwerk in marteldood beschikbaar gesteld.

Noel en Marie Murray werden op 8 oktober 1975 gearresteerd tijdens een golf van razzia's in anarcho-kringen in Dublin. Kort na een bankoverval in Noord-Dublin op 11 september was een politieman (garda) doodgeschoten. Deze man reed, buiten dienst en ongeüniformeerd, met vrouw en kind in de buurt van de plaats van overval toen hij gesneden werd door een auto. In volle vaart had de gewetensvolle garda de achtervolging ingezet en de auto tenslotte klemgereden. Na een korte worsteling met de inzittenden, die te voet waren gevlucht zonder te (kunnen) weten dat ze met een garda te doen hadden, werd hij neergeschoten. In een radeloze en redeloze jacht bracht de politie daarna talloze arrestanten op, onder wie de Murray's. Tijdens een 48 uur durend politieverhoor werd ernstige fysieke en psychische dwang op hen uitgeoefend. Noel werd acht uur lang omgekeerd in een toilet opgehangen, agenten urineerden op hem, sloegen en trapten hem. Zijn vrouw Marie werd gedwongen deze mishandelingen en het geschreeuw aan te horen in een naburig vertrek. Beide hebben toen een "bekentenis" ondertekend. Marie gaf zelfs toe een man te hebben neergeschoten. De volgende dag hebben zij deze verklaring onmiddellijk ingetrokken.

Begin april 1976 werd de Murray-zaak voor een bijzondere rechtbank in eerste aanleg behandeld. Deze rechtbank, Special Criminal Court genaamd, is te vergelijken met de Duitse Sondergerichte. Ze kunnen in het kader van speciale bevoegdheden door de regering worden ingesteld op grond van een wet uit 1939, de Offences Against The State Act. Van deze uitzonderingsbevoegdheden maakt de Ierse regering sinds het uitroepen van de noodtoestand veelvuldig gebruik. Zoals bekend is de noodtoestand na gewelddadige provokaties in de Ierse Republiek onder zware Britse druk ingesteld. In het Britse streven de IRA aldus haar thuisbasis te ontnemen is ondanks zware repressiewetgeving in Zuid-ierland (verregaande arrestatie- en opsporingsbevoegdheden, perscensuur etc.) geen werkelijk resultaat geboekt. De belangrijkste straforganen van repressierechtspraak zijn de Special Criminal Courts. De maatstaven van deze Courts zijn een aanfluiting van de geringste rechtsbeginselen. De rechters worden door de regering benoemd en kunnen door de regering worden afgezet. Kortom: diens brood men eet, diens woord men spreekt. Juist daarom gaat het klaarblijkelijk in de Murray-zaak, zoals we nog zullen zien. In afwijking van de verdere strafrechtspraak in Ierland is er geen jury. Voorts kunnen de Courts hun eigen regels stellen. De zittingen behoeven niet openbaar te

zijn. Vonnissen kunnen alleen worden aangevochten wanneer het Court zelf dit toestaat en voor zover het dit toestaat.
De eerste weken van het proces hebben de verdedigers geprobeerd de onbevoegdheid van dit Court om in deze zaak te orrdelen aan te tonen. Toen dit niet lukte hebben de Murray's geweigerd zich verder te laten berechten. Op 20 mei verklaarde Noel: "Jullie rechters zijn op deze manier gewoon onderdeel van het vervolgingsapparaat. Rechters en Officieren van Justitie op dezelfde stoel, dat is te gek. Dit hof is geen gerechtshof. Dit is een tribunaal dat thuishoort in een fascistische staat. Ik wil mijn verdedigers niet beledigen door hen te vragen voor deze farce verder te procederen. Ze zijn al genoeg geïntimideerd en vernederd toen ze me in mijn cel in het (militaire!) kamp Curragh kwamen opzoeken". Het Special Criminal Court liet zich echter niet van een voortgang van de zaak afhouden (het Stammheim-stramien heeft school gemaakt) en kwam op 9 juni 1976 tot bewezenverklaring van moord. Het "bewijs" was voornamelijk gebaseerd op de "bekentenissen", op de afpersongsomstandigheden waarvan geen acht werd geslagen aangezien de klacht van mishandeling niet volgens de voorgeschreven vormvereisten was opgesteld (Noel had hem aan het "tribunal" gericht in plaats ven aan "the Court"). Dat de "bekentenissen" niet meer dan hoogstens doodslag, en dan nog onopzettelijk, konden opleveren verhinderde het Court niet moord bewezen te verklaren. Moord op een garda is in een Criminal Justice Act van 1964 met de doodstraf strafbaar gesteld, wanneer de garda handelde in de uitoefening van zijn beroep. Zoals bericht was de garda echter buiten diensttijd en in burger aan de achtervolging begonnen. Ook dit weerhield het Court er niet van -konform de regeringsopdracht?- de doodstraf uit te spreken, vastgesteld op 9 juli 1976. Beroep tegen het vonnis kon niet worden aangetekend, wel cassatie (herziening van de procesgang). De advokaten maakten inderdaad van die laatste mogelijkheid gebruik. De zaak diende voor het Court of Criminal Appeal op 26 juli. De verdediging had uitstel van behandeling gevraagd omdat ze geen kans had gehad het dossier van 1400 akten behoorlijk te bestuderen en de gelegenheid wenste de zeldzame jurisprudentie door te vlassen. Elk uitstel werd geweigerd. De regering had haast! Op 26 juli diende de zaak dus, het gebouw was tot vesting omgetoverd, in de rechtszaal waarborgden twintig bewakers de orde; Noel Murray werd geboeid en vastgeklonken aan een bewaker binnengevoerd. Hij mocht zijn vrouw Marie niet eens behoorlijk groeten. Alles wat de verdediging aanvoerde werd verworpen, tot en met de wraking van één van de rechters, die Noel in een eerdere zaak al eens voor zich had gehad. Op één punt achtte het Court of Appeal zich evenwel onbevoegd, namelijk voor de beoordeling van de vraag of de Criminal Justice Act op bepaalde punten strijdig is met de Ierse grondwet. Maar overigens werd de voltrekking van de doodstraf nu bepaald op 17 augustus 1976. De advokaten togen nu dus naar het Supreme Court, de laatste instantie.
Maar Noel en Marie vinden het welletjes. Hun vertrouwen in een behoorlijke berechting is totaal weggevaagd. Zulk vertrouwen is in het zicht van de galg en in volledige isolatie -ook van elkaar- onmogelijk nog op te brengen. Ze hebben hun zaak van het Supreme Court teruggetrokken en om vaststelling van een exekutiedatum verzocht. Niet dat ze daarmee een verkapte schuldbekentenis willen doen -verre daarvan. Het leven heeft voor hun geen zin meer in een staat die zo arrogant met zijn burgers omspringt. De Supreme Court heeft de uiteindelijke terechtstelling nog opgehouden door de terugtrekking -allen in het geval van Marie- niet te accepteren. Maar in Ierland twijfelt nauwe-

lijks nog iemand aan het afwijzen van de cassatie. De beslissing ligt dan in handen van het kabinet. Van premier Cosgrave is bekend dat hij "voorbeelden" wil stellen. Dat dit eerder mogelijk is nu het leden van de betrekkelijk kleine anarchistische beweging betreft, waarmee bredere politieke groeperingen als de Sinn Fein -de politieke evenknie van de IRA- zich liever niet laten identificeren, ligt voor de hand. De Ierse regering doet alles om protesten de kop in te drukken, leden van het Murray Defence Committee (155 Church Road, Celbridge Co.Kildare) worden op allerlei manieren gebrutaliseerd en in alle doen en laten gevolgd. Het heeft niet kunnen voorkomen dat ook in Engeland, Frankrijk, West-Duitsland en zelfs in Nederland -waar het Medies Juridies Comité (Postbus 14056, Utrecht) informatie over de Murray's aan Kamerleden heeft verstrekt, die er vragen over hebben gesteld- protesten zijn losgekomen. Maar het is sterk de vraag of de Ierse regering zich meer aan zulke protesten gelegen laat liggen, dan aan het streven het Britse imperialisme "gunstig" te stemmen, nu Ierland met 11,9% werklozen er ekonomisch allerbelabberdst voorstaat. Elke staat offert graag zijn natuurlijke vijanden....
Boudewijn Chorus

ILLUSTRATIES OMSLAG
De illustraties op de omslag van dit nummer zijn ontleend aan "The art of anarchy" dat 43 zwart-wit reprodukties van de schilderijen van Flavio Constantini bevat. Het boek kost 20 gulden en is te bestellen bij Bas Moreel, Nobelweg 108, Wageningen. De voorzijde van deze aflevering van De As toont de russische anarchist Nestor Machno en enige guerillos, de achterzijde de executie van de Spaanse anarchistische pedagoog Ferrer.

ABONNEMENT 1977
Om redenen van vereenvoudiging en besparing willen wij onze abonnementenadministratie laten samenvallen met het kalenderjaar. Onze abonnees hebben daarom in vele gevallen twee acceptgirokaarten ontvangen en wel één van 12 gulden voor het abonnement 1977 en één van een variabel bedrag dat korrespondeert met een of meerdere afleveringen van dit jaar. Wie zich bijvoorbeeld in oktober 1975 op De As heeft geabonneerd, heeft dus een acceptgiro van 12 gulden en een acceptgiro voor de periode oktober-december 1976 (twee afleveringen) in de bus gekregen. Wij verzoeken onze abonnees dringend zo spoedig mogelijk te betalen en bovendien de eveneens ontvangen blanco girokaart te gebruiken voor een bijdrage aan ons steunfonds. Tenzij wij bericht ontvangen (bijvoorbeeld werkeloos, scholier) wordt bij nietbetaling van het abonnementsgeld de verzending gestaakt. Verder vragen wij nieuwe abonnees met klem steeds te vermelden met ingang van welke aflevering hun abonnement dient in te gaan.
Van de inmiddels verschenen afleveringen van De As zijn nog verkrijgbaar: nr. 17 - misdaad & straf, nr. 19 - anti-militarisme, nr. 20 - monarchie & oranje, nr. 21/22 - bakoenin en nr. 23 - duitsland.
Deze afleveringen kosten inklusief porto f 2,50 (dubbelnr. f 4,50) en zijn te verkrijgen door storting op giro 2553850 van Pamflet, Groningen met vermelding van het betreffende nummer.
Administratie De As.

Boeken

ANARCHISME EN SITUATIONISME

(Daniel Guérin, Het anarchisme; Van Gennep, Amsterdam/1976, f 14,50; Arthur Lehning, 8 januari 1976; Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam/1976, f 17,90; Arthur Lehning (inleiding), Bakoenin's Biecht; Arbeiderspers, Amsterdam/1976, f 24,50; Guy Debord, De spektakelmaatschappij; Het Wereldvenster, Baarn/1976, f 18,50; Jean-Perre Voyer, Reich-gebruiksaanwijzing; Uitg. Hagelwit, pb 3593, Amsterdam/1976, f 4,90)

Alweer ruim 10 jaar geleden publiceerde de libertair-marxist Guérin Het anarchisme, dat nu aan zijn 3e nederlandse druk toe is. Dat het libertair-marxisme overigens mank gaat aan innerlijke tegenstrijdigheden is al afdoende door Arthur Lehning vastgesteld, maar herlezing van Guérins boek bevestigde toch mijn positieve herinnering eraan. Zijn rond het zelfbeheer gecentreerde boek blijft nog steeds één van de betere inleidingen over het anarchisme, al is er zeker detailkritiek mogelijk (met name op de analyse van de Spaanse burgeroorlog). Relatief weinig aandacht schenkt Guérin aan Kropotkin en dat is niet helemaal terecht, want in het enige jaren terug bij Bijleveld/ Utrecht verschenen Paden in Utopia toont Martin Buber aan hoe sterk Kropotkin voortbouwde op Proudhons idee van de produktieve assiciatie. Guérin merkt op dat het anarchisme geen utopie (in de zin van hersenschim) is en ook Lehning citeert in zijn rede bij het verlenen van het ere-doktoraat wat Bakoenin daarover eens geschreven heeft ("Het zal niet de eerste maal zijn dat...zij die men vandaag utopisten noemt, de volgende dag als praktische mensen zullen worden erkend."). Voor Lehning is de utopie immers niet slechts een formule voor de toekomst, maar tevens dialektisch verbonden met het verleden en het heden. Deze rede (De utopie is een vaste ster aan het firmament van de mensheid) plus een volledige bibliografie van Lehnings geschriften, is te vinden in het boekje Amsterdam, 8 januari 1976, terwijl de recente uitgave van Bakoenins Biecht een uitgebreide inleiding van Lehning bevat. De Biecht dateert van 1851; Bakoenin zat toen gevangen in Leningrad en tsaar Nicolaas I vroeg hem om een "zelfkritiek". Het werd veeleer een kritiek op het tsaristisch schrikbewind, al ondertekende hij met "De U smekende misdadiger Bakoenin". Voor wie een vollediger beeld van Bakoenin wil hebben, is dit 'document humain' verplichte literatuur, niet in het minst door Lehnings annotaties. Een ander merkwaardig, recent verschenen boek is De Spektakelmaatschappij. Deze "bijbel" van het situationisme is in een uitstekende vertaling van Jaap Kloosterman uitgekomen bij Het Wereldvenster. In 221 paragrafen (soms slechts aforismen) ontwikkelt Debord een radikaal-kritische theorie van de klassenmaatschappij, die zich in het valse bewustzijn spiegelt. Toch gaapt er een diepe kloof tussen Debord en bijv. Marcuse. Debord stelt dat de zelfbevrijding van ons tijdperk bestaat uit het zich bevrijden van de materiële grondslagen van de omgekeerde waarheid. "Deze historische taak om de waarheid van deze wereld te vestigen kan noch door het geïsoleerde individu noch door de geatomiseerde, aan manipulaties onderworpen massa worden volbracht, maar nog steeds door de klasse die in staat is de afschaffing van alle klassen te zijn door alle macht te herleiden tot de vorm van de verwezenlijkte demokratie die

aan de vervreemding een eind maakt, tot de raad waarin de praktische theorie zichzelf kontroleert en haar eigen handelen ziet." Zoals uit het voorgaande blijkt, staat Debord dichtbij radensocialisten als Pannekoek, die hij dan ook met instemming citeert. Vandaar ook dat Debord de anarchisten bekritiseert omdat zij zich tot "specialisten van de vrijheid" hebben opgeworpen, maar hen waardeert omdat zij een staatloze maatschappij nastreven. De Spektakelmaatschappij is geen boek dat vlot leest, integendeel. Maar het is zeker voor libertairen de moeite waard er kennis van te nemen, wat overigens nauwelijks geldt voor een ander onlangs in het nederlands verschenen boekje uit de situationistische school. Dit Reich-Gebruiksaanwijzing is vrijwel onleesbaar en bevat bovendien slechts 10 bladzijden tekst. Jean-Pierre Voyer stelt daarin dat Wilhelm Reichs analyse van het menselijk karakter weliswaar waardevol is (als ontmaskering van de dwangbuis waarin de mensen zichzelf hebben opgesloten), maar dat zijn pleidooi voor een bevrijde seksualiteit erop gericht is deze belemmering voor de arbeid weg te nemen. Het gaat er volgens Voyer juist om dat het karakter kritiek op de arbeid belemmert en hij konkludeert daarom dat het probleem van de bestrijding van de gehele maatschappij het probleem van de ontbinding van het karakter is. Het overigens uitstekend verzorgde boekje van Voyer wordt, zo vermeldt uitgeverij Hagelwit op de laatste bladzijde, niet verspreid door Bas Moreel/Wageningen en of dat een aanbeveling is moet Hagelwit mij nog maar eens uitleggen. *(HR)*

SNEEVLIET

(Max Perthus, Henk Sneevliet -revolutionair socialist in Europa en Azië; SUN, Nijmegen/1976, ƒ 28,50)

Na het enige jaren terug verschenen boekje van Tichelman over Sneevliet brengt de SUN nu een omvangrijke biografie van deze revolutionaire socialist, geschreven door zijn inmiddels overleden medestrijder Perthus (pseud. Piet 't Hart). Zoals bekend heeft Sneevliet een turbulent leven gehad: vakbondsman in Indië, Komintern-vertegenwoordiger in China, voorman van het NAS in Nederland en tenslotte partijleider en parlementariër van de revolutionair-socialistische arbeiderspartij (RSAP). Bovendien was Sneevliet persoonlijk bevriend met Trotski en ook dat maakt hem voor Nederlandse begrippen tot een dermate unieke figuur dat een bijna 500 blz. tellende biografie (plus uitgebreid notenapparaat) geen overdreven luxe is. Toch heeft het monumentale werk van Perthus me niet helemaal bevredigd. Te weinig heeft hij hoofd- en bijzaken gescheiden, aksenten gelegd en Sneevliets aktiviteiten in een ruimer kader geplaatst, al moet direkt gezegd worden dat het zeker geen hagiografie geworden is. Niettemin is dit Sunschrift 105 niet alleen een waardevolle bijdrage tot de geschiedenis van de arbeidersbeweging, maar ook een bron van inspiratie voor alle hedendaagse socialisten. *(HR)*

DE ZWARTE HAND EN BAKOENIN

(Louis Paul Boon, De Zwarte Hand of het anarchisme van de 19e eeuw in het industriestadje Aalst; Arbeiderspers, Amsterdam/1976; ƒ 39,50 (gebonden); Anton Constandse, Michael Bakoenin - Russisch rebel; Pamflet, Groningen/1976; ƒ 15,--)

Literaire recensenten hebben niet voor niks dit boek van Boon onverdeeld bejubeld. Het verhaal van de Zwarte Hand is onderhoudend, hier

en daar belgisch-amusant, indrukwekkend in de schets van het sociale milieu in het Aalst van rond de eeuwwisseling. Maar de ondertitel van het boek is geheel ten onrechte: met anarchisme, laat staan "het" anarchisme van de negentiende eeuw, heeft het werk weinig uitstaande. Op dit punt doet Boon het anarchisme zelfs een slechte dienst, die inspeelt op het imago dat het anarchisme in vele burgerlijke kringen ten onrechte heeft verworven. Een hardnekkig misverstand, in prachtige bewoordingen versterkt en aangedikt door meester-auteur Boon, -dank! "Gemaskerd of zwartgemaakt, dragend hoge gesloten kapmantels en meestal in vrouwenrokken gehuld, drongen ze binnen in de mooie herenhuizen der stad, in kerken en kastelen, en hebben ze daar alles geroofd, vernietigd en stukgeslagen", die anarchistische boeven der gerechtigheid van de Zwarte Hand. "Bitter weinig is tot nog toe over hen geweten, buiten wat spookachtige verhalen die de verbeelding van het volk op hol jaagden", -exakt die verhalen heeft Boon met de suggestie van historisch onderzoek (beperkt tot een politie-archief) getoetst en de werkelijkheid (na ja) blijkt nog fantastischer dan de verhalen! Bah, geromantiseerde schelmenstreken. Maar geen geschiedenis van (het) negentiende-eeuws anarchisme. Zelfs niet het belse.

In het kader van de herdenking van Bakoenin's dood, een eeuw geleden, is onder meer deze reprint van Constandse's Bakoenin-biografie uit 1948 uitgebracht. Zoals Rudolf de Jong in het nummer dat De As aan de herdenking wijdde (21/22) al memoreerde hebben sommige anarchisten indertijd bij de publikatie nogal wat bezwaren tegen het boek geuit. Constandse zou teveel nadruk hebben gelegd op de persoonlijke wetenswaardigheden over Bakoenin en te weinig aandacht hebben besteed aan zijn ideeën en het effekt ervan op het socialisme en het anarchisme in biezonder. Voorts zouden sommige aspekten van het privee-leven van Bakoenin onnodig (scherp) zijn behandeld. Hoewel zulke bezwaren anno 1976 eerder tot aanbeveling strekken zodra het immers een biografie betreft, is het niet de bedoeling geweest met de reprint licht over de reserves van doorgewinterde Bakoeninkenners heen te stappen. Ook Constandse zelf heeft met enige terughoudendheid zijn fiat voor reprint verleend. Het feit dat er verder geen enkele Nederlandstalige biografie over Bakoenin voorhanden is heeft de doorslag gegeven. Het boek is door een boeiende en vlotte stijl en vooral uitermate toegankelijk taalgebruik biezonder leesbaar, zeker ook als eerste kennismaking met het anarchisme en met Bakoenin. Er is ongetwijfeld een breed publiek, dat enige weerzin heeft tegen meer verhandelende boeken als Constandse's Grondslagen van het Anarchisme, en daarom liever een gemakkelijk lezend en meer verhalend werk als inleiding verkiest. Daartoe is dit boek bij uitstek geschikt. *(BCh)*

Brief

Een lezer in Berlijn stuurde ons een uitgebreide reaktie op het Duitsland-nummer van De As (23). Hieruit enkele fragmenten:

"Hoewel het globaal allemaal wel juist kan zijn wat er staat, vind ik het echt een probleem dat jullie manier van berichtgeving totaal niet afwijkt van de manier van Vrij Nederland of welke burgerlijke krant dan ook, behalve dat de BRD-ontwikkelingen wat scherper veroordeeld worden. Dat geeft echter nog geen kwalitatief verschil. Verschil met burgerlijke nieuwsmedia is - naar ik aanneem - dat jullie je als een politiek blad begrijpen en dat impliseert dan toch dat je probeert verzetsmogelijkheden etc. aan te geven. Alleen maar schrijven hoe erg het allemaal is en hier en daar een gironummer vervult die funksie niet. De artikelen in het nummer wekken zo de indruk dat er sprake is van een verrechtsing en opleving van het fascisme als een eenduidig proces zonder tegenspraken. Gevolg daarvan kan alleen maar zijn dat neerlands kleinburgers, trots op hun demokratiese en tolerante mentaliteit nog eens bevestigd worden in hun vooroordelen tegenover de BTD-ontwikkelingen.(...)
Konkreet betekent dat volgens mij, dat je in een artikel 'de duitse rechtsstaat is overleden' bijvoorbeeld niet kunt weglaten welke grote protestbewegingen er in de BRD tegen deze ontwikkelingen zijn, dat je je ook eens zou moeten afvragen waarom er nu net in de BRD zulke Berufsverbote zijn (en daarbij is een verklaring dat er nog oude fascisten in het staatsapparaat zitten, werkelijk te goedkoop). Je zou toch iets moeten zeggen over de historiese faktoren die de 'overreaktie' aan repressie verklaarbaar maken (en het gebrek aan verzet ertegen) zoals het bestaan van de DDR bijvoorbeeld. En anderzijds zou je ook moeten zien, dat er blijkbaar toch iets is aan oppositie tegen het kapitalisme, dat deze repressie 'nodig' maakt. Dat het bijvoorbeeld wel eens zo zou kunnen zijn dat er Berufsverbote in de BRD zijn, omdat linkse leraren, assistenten etc. hier wellicht wat minder opportunisties zijn als in Nederland. Dat er voor een Lex RAF in de BRD een aanleiding was die er in Nederland niet was. Dat er in de BRD blijkbaar literatuur is die gemuilkorfd kan worden en die in die omvang in Nederland absoluut niet aanwezig is. (en inzoverre ze aanwezig is, aanwezig is omdat waarschijnlijk ongeveer de helft van de linkse literatuur die in Nederland gekocht wordt ofwel uit de BRD komt of vertaalde BRD-literatuur is.) Als je het daar allemaal niet over hebt, lijkt het of de ontwikkelingen uit het 'duits zijn' verklaard moeten worden. Om over de aanhef van het artikel ('De vrienden van Duitsland, ..!) nog maar te zwijgen. Heinrich Heine was ook een vriend (hoewel hij dan 'huilde in de nacht') van Duitsland".

Hieronder enige fragmenten uit het antwoord dat redakteur Boudewijn Chorus stuurde:

"Ik kan het maar zeer gedeeltelijk met je kritiek eens zijn. Met name de zinsnede over mijn artikel: "..niet kunt weglaten welke grote protestbewegingen er in de BRD tegen deze ontwikkelingen zijn.." vind ik ten onrechte. Want het is eenvoudig niet waar dat er "grote protestbewegingen" tegen de in mijn artikel geschetste ontwikkelingen in de BRD zijn. De extremisten- en terroristenbestrijding door de Westduitse staatsapparaten vindt geen noemenswaardige tegenstand in brede lagen van de Duitse bevolking. Het protest blijft beperkt tot intel-

lektueel en incidenteel tegenstribbelen. Om nog te zwijgen van het totale gebrek aan solidariteit in (bijvoorbeeld) de kommunistische en ml-beweging tegen de RAF-vervolging; en als ik solidariteit zeg, bedoel ik niet het opportunistische voor-de-eigen-wagen-spannen aktivisme dat deze beweging in zijn tallozen varianten ten toon heeft gespreid. De begrafenis van Holger staat me nog levendig in het geheugen gegrifd.
Dat neemt niet weg dat het verwijt, op een ander vlak, wel doel treft. We hadden graag een bijdrage geplaatst die inzicht verschaft in de verzetsbewegingen in de BRD, bijvoorbeeld op gebied van de woningaktie, de anti-kerncentrale akties e.d. Helaas konden we over zo'n bijdrage niet beschikken.
Ook op een ander punt kan ik je geen gelijk geven. De As vergelijken met Vrij Nederland is geen heiligschennis voor ons, maar het slaat wel als kut op dirk. Want 1e. VN publiceert geen pogingen tot algemene analyse maar bedrijft journalistieke -en dus opgesmukte- verslaggeving, met hier en daar een geborneerde kritiek 2e. VN heeft nooit ook maar in schijn de RAF-gevangenen/-advokaten verdedigd, integendeel beuzelpraat over Ulrike's burgerlijke ex-echtgenoot gepubliceerd en meer van die kout uit de bezoedelde pen van M.v.Amerongen, die zich wel beijvert in het in stand houden van het neonazistische spookbeeld, maar nooit verder is gekomen dan individuele en geïsoleerde incidenten smakelijk op te dienen.
Wat dat laatste betreft, beamen wij volledig je vaststelling, dat het onjuist is je te beperken tot het verwijzen naar het oude en ongezuiverde nazi-verleden als je de ontwikkelingen in de BRD bekijkt. Wij hebben geen van allen het woord (neo)fascisme in die zin in de mond genomen. Waar ik het punt aanroer, verklaar ik (blz. 4) nadrukkelijk de reden: in het kader van mijn artikel gaat het erom het failliet van de rechtsstaat aan te tonen -voor zover in zulk bestek mogelijk- en daarbij is essentieel een onafhankelijke rechtsmacht. Die is er in de BRD absoluut niet, q.e.d.
Tenslotte je korte opmerkingen over de mogelijke verschillen tussen de BRD, die redenen vindt om zulke jachtpartijen te organiseren, en Nederland, waar dat niet (???) gebeurt. De leraren die hier opportunistischer zouden zijn, is een gewaagde stelling. Gewaagder nog is de verklaring die je en passant aan de Lex RAF geeft: "..een aanleiding die er in Nederland niet was..", geloof je nog altijd dat die aanleiding er in de BRD wél was? Die aanleiding is door de Duitse reaktie op het eind 60er jaren protest geschäpen, uitgelokt, opgeroepen. Dat heb ik al enkele malen in konkreto in De As aangegeven, met name in nr. 13 en ook weer in nr. 23. Die aanleiding "was" er dus niet, had er ook helemaal niet hoeven zijn, -is niettemin "plangezielt" tot stand gebracht.
Dat er in de BRD "--blijkbaar literatuur is die gemuilkorfd kan worden en die in die omvang in Nederland absoluut niet aanwezig is" is ook geen deugdelijke verklaring voor de vraag waarom in de BRD een politieke censuur is en in Nederland niet (openlijk). Het gaat daarbij uiteraard ook niet om de omvang, maar om de kwaliteit, akkoord. Wat voor boeken blijken nu in de BRD verboden te zijn? Bommi Bauman's bekentenissen, Horst Karasek's anarchisme van de daad, alles over de RAF c.s. Welnu, in deze kwaliteit zijn talloze publikaties in Nederland openlijk verkrijgbaar, zie onze vroegere fondslijsten (sabotagehandboek, interview met de Revolutionaire Zelle, en soortgelijke gewapende strijd-brochures van de Rode Hulp c.s.), en uiteraard de in de BRD verboden boeken óók, in vertaling".

REVOLUON

In het onlangs verschenen nummer van Revoluon:
Een artikel van B. Hessen: De sociale en ekonomische wortels van Newton's Principea. Hessen, russisch professor uit de 20er jaren, geeft een marxistische analyse van de sociale, ekonomische en ideologische achtergronden van Newton's werk en probeert dit in een kader te plaatsen van waaruit de geschiedenis van de technologie en natuurwetenschap begrepen kan worden. Verder in dit nummer een artikel van de redaktie over de achtergrond van Hessen's werk in Rusland en de gevolgen ervan op Engelse marxisten zoals Bernal, Lilley etc. Ook heeft de redaktie getracht een kritiek op Hessen's werk te formuleren, vanuit haar eigen opvattingen over de geschiedenis van de natuurwetenschap.

Revoluon kost ƒ 3.50 + ƒ 1.70 (porto), abonnementen ƒ 14.-- op giro 3270345 t.n.v. Revoluon, Tournooiveld, Nijmegen.
Revoluon is ook verkrijgbaar in de linkse boekhandel.

PARADOGMA tijdschrift voor socialistische theorie en politiek
Binnenkort verschijnt PARADOGMA 1976, 3/4 waarin onder meer:

+ *Overheid en welzijnswerk: tegenpolen of elkaars verlengde?*
+ *Isolement en solidariteit: achtergronden van stadssanering*
+ *Langdurige afzondering van politieke gevangenen in de BRD*
+ *Peter Custers over Bangla Desh, ontwikkelingshulp en de mogelijkheden van ontwikkelingswerk in landen van de Derde Wereld*
+ *Gramsci over de filosofie van de praxis*
+ *Over hoofdarbeid in de sociale wetenschappen*
+ *Een analyse van het loonaandeel in het verdeelbare produkt*
+ *Nationaal verschillende produktievoorwaarden als belemmering voor de internationalisering van de vakbeweging*
+ *Case study van het internationaal vakbondsbeleid ten aanzien van de maltinational Singer*
+ *Werkgevers zetten wetgeving over werktijdverkorting naar hun hand*

Dit dubbelnummer (meer dan 200 pagina's) van PARADOGMA kan worden besteld door ƒ 8.50 (inkl. verzendkosten) over te maken op giro 30 87 335 tnv PARADOGMA Nijmegen ovv dubbelnummer 1976 3/4.

ANARCHISME

Prijs van dit nummer 2 gulden